

ИВО АНДРИЧ

ПРОКЪЛНАТИЯ ДВОР

Превод от хърватски: Сийка Рачева, 1975

chitanka.info

Зима е, снегът е затрупал всичко чак до къщните врати и на всичко е отнел истинската форма, а му е дал един цвят и един вид. Под тази белота е изчезнало и малкото гробище, в което само най-високите кръстове подават връх из дълбокия сняг. Само там, в девствения сняг, личат следите от тясната пътечка, която бе протъпкана вчера, по време на погребението на фра^[1] Петър. В края на тази пътека тънката черта на пъртината се разширява в неправилен кръг, а снегът около него е червеникав от утъпканата глина и прилича на прясна рана в общата белота, която се простира, докъдето око стига и се губи незабелязано в сивата пустота на небето, все още пълно със сняг.

Всичко това се вижда от прозореца на фра Петровата килия. Белотата на външния свят се смесва тук с дремливата сянка, която цари в килията, а тишината добре съжителствува с тихия шум от многобройните му часовници, някои от които още работят, а други, ненавити, вече са спрели. Тишината нарушава само сподавената препирня на двамата братри, които в съседната празна килия описват вещите, останали от фра Петър.

Старият братер Миьо Йосич мърмори нещо неразбираемо. Това е отзвук от неговите пораншни свади с покойния фра Петър, който, като „прочут часовникар, майстор на пушки и механик“, страстно събираше всякакви инструменти, харчейки за тях манастирски пари, и ревниво ги пазеше от всички. След това високо кори младия фра Растислав, който предлага да се запали печката и описването да не става в студена стая.

— И ти си ми някакъв младеж! Всички млади сте такивз, зиморничави като ханъмки! Без топла стая не можеш! Като че малко е палено и похарчено тази зима!

Тук старецът навярно се сети, че с думите си отправя укор към покойника, над когото и пръстта още не се е слегнала, и млъкна, но след миг отново започна да кори младежа:

— Винаги съм ти казвал: не си Растислав, а Распислав! Та и името ти, клетнико, не подсказва добро. Докато братрите се казваха фра Марко, фра Миьо, фра Иво — и времената бяха добри, а сега вие вземате някакви имена от романи ли, откъде ли, та фра Растислав, та фра Воислав, та фра Бранимир! И затова толкова ни върви...

Младият братер махва с ръка на тези духовитости и укори, които сто пъти е чувал и които бог знае докога ще трябва да чува. И работата

продължава.

Мъжете, които описват вещите на покойника — той само до преди два дни е бил тук, жив като тях сега, — имат някакъв особен вид. Те са представители на победоносния живот, който върви по своя път, следва своите нужди. Но те не са от големите победители. Цялата им заслуга е в това, че са надживели покойника. И когато човек ги наблюдава от страни, приличат му малко на грабители, но грабители, които са сигурни, че няма да бъдат наказани, и които знаят, че собственикът не може да се върне и да ги свари така, както работят. Чак грабители не са, но с нещо напомнят на тях.

— Пиши по-нататък — чува се недоволният глас на стария фратер, — пиши: „Едни клещи големи, за сечене. Едни.“

И така поред, инструмент след инструмент, и на края на всяко изречение записаният предмет тъпо отеква, хвърлен на купа върху малкия дъбов струг на покойния фра Петър.

Когато човек гледа и слуша двамата мъже, всичко у него неволно се обръща от живота към смъртта, от ония, които броят и присвояват, към оня, който всичко е, изгубил и който вече няма нужда от нищо, защото и него го няма.

Само до преди три дни на този широк миндер, от който вече са изчезнали дюшекът и завивките и са останали само голите дъски, лежеше или дори седеше фра Петър и — разказваше. И сега, като гледа гроба му в снега, младежът всъщност мисли за неговите разкази. И все му се иска и за трети, и за четвърти път да каже как хубаво умееше да разказва фра Петър. Но това не може да се каже.

Последните седмици той надълго и често разказваше за някогашния си престой в Цариград. Това било отдавна. Поради своите трудни и объркани работи фратрите изпратили в Стамбул фра Тадия Остсич, бивш дефинитор^[2], бивш игумен („Целият беше някакъв си бивш!“), човек бавен и важен и влюбен в тази своя бавност и важност. Той знаел да говори турски (бавно и важно), но не и да чете и пише. Затова му дали да го придружава фра Петър като човек опитен в турското писмо.

Останали в Цариград почти година, изхарчили всичко, което били взели, дори задлъжнели, и нищо не свършили. И то все заради неприятността, която се случила на фра Петър, без да е виновен, по

нещастно стечение на обстоятелствата в едно мътно време, когато властта престава да различава правия от виновния.

Някак наскоро след тяхното пристигане случило се полицията да хване едно писмо до австрийския интернунций^[3] в Цариград. Това било обширно изложение за състоянието на черквата в Албания, за гоненията срещу свещениците и верующите. Куриерът успял да избяга. И понеже по това време нямало други фратри, които да са пристигнали в Цариград от тия краища, турската полиция по някаква своя логика арестувала фра Петър. Два месеца стоял той в затвора „под следствие“, без дори да го разпитат.

За тези два месеца, прекарани в стамбулския следствен затвор, фра Петър разказваше повече и по-хубаво, отколкото за всичко друго. Разказваше с почивки, откъслечно, както може да разказва тежко болен човек, който се мъчи да не покаже на събеседника си своите физически болки, ни мисълта си за близката смърт. Тези откъси не винаги следваха един след друг. Често, като продължаваше разказа си, той повтаряше това, което вече бе казал, а често пък отиваше напред, прескачайки значителни периоди от време. Говореше като човек, за когото времето вече не значи нищо и който поради това и в чуждия живот не придава никакво значение на времето, нито на неговия обикновен ход. Разказът му можеше да се прекъсва, да продължава, да се повтаря, да казва нещата напред, да се връща назад, след завършването да се допълва, обяснява и разширява без оглед на мястото, времето и действието и на истинския, истински и винаги утвърден ред на събитията.

Разбира се, при такъв начин на разказване оставаха доста празнини и необяснени места, а на младежа не му беше удобно да прекъсва разказа или да се връща на тях и да поставя въпроси. Най-добре беше все пак да остави човека да разказва свободно.

[1] Фра, фратер — духовно звание на католишките монаси в Босна; отговаря на българското отец. — Б. пр. ↑

[2] Дефинитор — пратеник на манастира при управлението на орденa. — Б. пр. ↑

[3] Интернунций — папски пратеник. — Б. пр. ↑

I

Това е истинско градче от затворници и стражари, което левантинците и моряците от различни народности наричат Deposito, но което е по-известно с името *Прокълнатия двор*, както го наричат народът и почти всички, които имат с него каквато и да било връзка. Тук идват и оттук минават всички, които всекидневно биват арестувани в този голям и многолюден град заради престъпление или заподозрени в престъпление, а престъпления тук има наистина много и най-различни и съмнението се разпростира надалече. Защото цариградската полиция се придържа към свещения принцип, че е по-лесно да се пусне невинен човек от *Прокълнатия двор*, отколкото да се търси виновния из цариградските къшета. Тук се извършва голямото и бавно отбиране на арестуваните. Едни се подлагат на разпит, за да бъдат съдени, други излежават тук краткотрайното си наказание или ако се разбере, че не са виновни, биват пускани, а трети се изпращат на заточение в далечни краища. А това е и големият резервоар, от който полицията подбира лъжесвидетели, „примамки“ и провокатори за своите нужди. Така Двора непрекъснато пресява пъстрата тълпа на своите жители и винаги пълен, непрестанно се пълни и опразва.

Тук има малки и големи престъпници, от момчето, което е откраднало от сергията грозд или смокиня, до международни измамници и опасни крадци, има невинни и набедени, малоумни и побъркани или по погрешка доведени хора — от Цариград и от цялата страна. Преобладаващо мнозинство са цариградските арестанти, истински избор на най-лошото от най-лошото, което гъмжи по цариградските пристанища и пазарища или се крие из вертепите по покрайнините на града. Крадци, джебчии, опитни комарджии, големи измамници и изнудвачи, бедняци, които крадат и мамят, за да живеят, пияници, гуляйджии, които забравят да платят каквото са пили, или кръчмарски скандалджии и бледи и посърнали клетници, които търсят от упоителните билки това, което не са могли да получат от живота, и

затова се наслаждават на хашиша, пушат или дъвчат опиум и не се спират пред нищо, за да се доберат до отровата, без която не могат; непоправимо порочни старци и непоправимо опропадени от порока младежи; хора с какви ли не извратени инстинкти и навици, които те не крият и не смекчават, а често показват пред очите на всички, пък и когато ги крият, не могат напълно да ги скрият, защото те се обаждат на всяка крачка чрез техните дела.

Има най-различни убийци и такива, които вече няколко пъти са бягали от каторга и поради това са оковани тук, преди още да, бъдат съдени и осъдени, те предизвикателно дрънкат със своите окови и псуват бясно и желязото, и оня, който е изнамерил веригите.

Тук пристигат и всички онези, които са изпратени за наказание като заточеници от западните области, и тук се решава тяхната съдба: или с помощта на цариградски връзки и защитници се освобождават и връщат в къщи, или биват изпратени на заточение в Мала Азия или в Африка. Това са така наречените „проходящи“, обикновено по-възрастни, по-видни хора в своя край, представители на отделни религии или групи, забъркани в бунтове и безредици там нейде в своята страна и обвинени от властта или наклеветени от своите противници като политически престъпници и бунтовници. Те донасят пълни сандъци и дисаги с дрехи и вещи и с мъка се защищават от цариградските нехранимайковци, с които трябва да делят килията. Загрижени и мълчаливи, те се държат настрана, доколкото могат.

Петнадесетина едноетажни или двуетажни сгради, строени и достроявани в течение на много години, свързани с висока стена, затварят грамадното, продълговато и стръмно дворище със съвсем неправилна форма. Само пред сградата, в която са пазачите и канцелариите на управата, има малко калдъръм; всичко останало е сива и твърда утъпкана пръст, от която трева дори не успява да изникне, толкова хора я тъпчат от сутрин до вечер. А две-три бедни и анемични дървета, пръснати по средата на двора, редовно изранени и обелени, живеят мъченически живот независимо от годишните времена. Това широко, криво дворище, покрито със засъхнала кал, денем прилича на панаир от различни раси и народности. А нощем цялата тълпа се вкарва в килиите, по петнадесет, двадесет и тридесет души във всяка. И тук продължава шумният и пъстър живот. Спокойните нощи са редки.

Закоравели цариградски нехранимайковци, които не се боят от стражарите и не зачитат никого, пеят безсрамни песни и отправят безсрамни предложения към своите любимци от съседните килии. Невидими хора се карат за място и легло; окрадени викат за помощ. Някои скърцат със зъби насън и въздишат, други хъркат като заклани. Голямата килия живее тогава само със звукове, като джунгла в тъмнината. Чува се ту необикновено провикване, ту въздишки като речитатив, ту две-три проточени думи от песен, която тъжно и безплодно заменя най-различни чувствени желания, ту неразбираеми гласове, гърлени и тежки.

И отвън достига шум, защото двукрилата старинна порта, която се отваря и затваря със скърцане и тракане, нощем приема и изхвърля хора, поотделно или на групи. Нощем се отвеждат осъдените за изпълнение на наказанието или на заточение. А често след някой голям побой в пристанището довеждат запенени, разчорлени и окървавени мъже, още разгорещени от гняв, от алкохол и от получените и нанесени удари. Те ръмжат един срещу друг, заканват се и гледат, ако могат, да ударят противника още веднъж, промъкват се между забързаните стражари. А когато ги разделят и затворят, те още дълго не се успокояват, а от килиите се провикват към противниците си с тежки закани и псувни.

Когато съмне, за здравия и чист човек става малко по-леко. Само малко по-леко. Целият този свят от задушните килии нахълтва в широкия двор и тук, на слънце, се пощи, превързва раните си или продължава грубите си шеги и безкрайните остри препирни и мрачни разчиствания на сметки. Образуват се тихи и шумни кръгове. Всеки кръг има свое средище. Това е или групичка комарджии, или шегобийци, или един-единствен човек, който тихо пее или декламира мръсни и смешни куплетчета, или някакъв наивен бърборко, или завеян маниак, с когото онези от кръга евтино и дръзко си правят шеги.

Фра Петър се приближава до някой от тях, слуша и гледа малко отдалеч. („Добре, че съм цивилен, та никой не ме знае кой съм й какъв съм!“)

Тук, край неговото здание, всяка сутрин под сянката се образува малък кръг около някой си Заим. Това е дребен и прегърбен човек с плах вид, който говори тихо, но уверено и въодушевено, говори винаги за себе си и все на едро. Разказва все за едно и също нещо и така го

преувеличава, и в толкова различни варианти, че човек би трябвало да живее поне сто и петдесет години, за да преживее всичко, което той разказва.

Слънцето едва се е подало, а разговорът вече е започнал:

— Ей богу, ти си видял свят, Заим ага.

— Видял съм, ама каква ми е ползата, като ето, пострадах, хората са мръсни и не дават на честния човек да живее. А съм обиколил много места и навсякъде ми беше добре — и хората ме почитаха и викаха, пък и аз се държах както трябва и знаех с всеки да се отнасям добре и почтено.

Гледа след това мълчаливо пред себе си, като че чете някакъв бележник, и започва, сякаш продължава оттам, дето е прекъснал.

— В Адапазар забогатях и се ожених. Добра и умна жена имах. Хората много ме почитаха и бояджийската ми работилница бе първа в града.

— И защо не остана там?

— Е, „защо“? Дяволът ме надума, та взех още една жена. И от тоя ден всичко тръгна наопаки. Доволен бях първите дни. Трябва да си призная. Но какъв нрав имаше! Нищо, че се скара с първата ми жена и че направи къщата ми пъкъл, но тръгна по града и дето казват: в едната ръка със слама, а в другата с огън. Където отиде, кавги и омраза всява. Очите на човека, дето казват, можеше да скара. Братята на първата ми жена почнаха да ме гонят. Всички ме намразиха. И аз, като видях, че губя име и мющерии и че ще си изгубя и главата, ако върви така, разпродадох стоката и инструментите тайно, да не е без пари, па тръгнах пак по света.

— Их, братко! Язык! — казва някой загрижено.

Заим тъжно поклаща глава, като че само той знае колко голяма е загубата.

— Е, беглецо мой, защо не изгони тая твоя отрова, ами си тръгнал да бягаш от такова имане! — казва с хриплив бас един добре сложен, като атлет, мъж от кръга.

— „Изгони, изгони!“ То не е така лесно, Да знаеш каква жена беше! Не можеш да се отлепиш от нея, а виждаш, че те погубва.

— Я стига! Аз бих я изгонил, па ако ще да има слънце между краката и месечина на корема си.

Това казва пак атлетът и ядосано напуска кръга, като махва с ръка.

— Е, жена, жена — какво е това! Като угасиш свещта, всички са еднакви.

А дребният човек продължава да разказва как е отишъл в Трапезунд и се оженил там за имотна вдовица.

— Пазеше ме като очите си. Там пък колко добре си поживях четири години! Но за мое нещастие разболя се жената и умря и аз от жал не можах да остана там, пак разпродадох всичко и тръгнах по света. Работех навсякъде и навсякъде ме ценяха и обичаха за златните ми ръце. До Солун стигнах. И там се ожених...

— Пак!

— Четири занаята знам и единадесет пъти съм се женил.

— Е, е! И какво стана? — питат от кръга.

— Какво да стане? Измамиха ме чифутите, нейните роднини. Ако можех сега да си взема само половината от онова, което ми дължат, щях да стана богат човек. И лесно щях да се отърва от тая клевета и да се избавя оттук.

А „клеветата“ е, че разпространявал фалшиви пари. И най-лошото е, че не за първи път го обвиняват в такова нещо. У него това е като някаква болест. Щом се отърве от едно обвинение или излежи затвора, веднага се залавя с нещо подобно и понеже е несръчен, веднага го хващат. И въпреки това не престава да мечтае (и да лъже) за щастлива женитба и за своите „четири хубави занаята“. Сега трепери от тежкото наказание, което го чака, ако работата се докаже, и се опива и залъгва с лъжи, полулъжи и полуистини, които по цели дни разказва на безделниците, жадни да се присмиват някому. Щом се разтури един кръг, той се лута из двора като прокълнатата душа и отива към друг кръг. С някакъв погребален и плачевен израз на лицето слуша шегите, на които другите се смеят гръмко и непринудено. Слуша какво говорят и чака удобния момент дълго, скромно и търпеливо. И когато му се стори, че този момент е настъпил, изведнъж се намесва. Някой спомене някаква страна, например Египет, Заим го прекъсва с готов разказ.

— Имах аз жена египтянка. Беше по-възрастна от мене и тъй ме гледаше, майка рождена не би могла по-добре да гледа. Две години

живяхме хубаво. И име си спечелих сред гражданството. Но какво да правиш? Един ден...

И пак идва някой разказ за някаква измислена страна и за брачна несполука, който едни слушат с насмешливи подмятания, а други си отиват още в началото, като махат с ръка и не щадят клетия Заим.

— Това му е осемнадесетата.

— Довиждане! Съобщете, когато свърши разказа.

Но този разказ на маниака и неизлечимия фалшификатор Заим, който мечтае за спокоен живот със свършена жена, се губи бързо в оглушителния вик от съседната група, сред която е пламнала свада с псувни, каквито не съществуват сред хората извън Двора.

Самото положение на Прокълнатия двор бе чудно, като че предназначено за мъчение и за по-големи страдания на затворниците. (И фра Петър често се връщаше на това, като се мъчеше да го опише.) От Двора не се вижда нищо от града, нито от пристанището и изоставения арсенал на брега под него. Вижда се само небето, голямо и безмилостно в своята красота, а в далечината, на отвъдната страна на невидимото море — малко от азиатския бряг и само по някой връх на непознатата джамия или на гигантски кипарис зад стената. Всичко е неизвестно, безименно и чуждо. Така чужденецът живее постоянно с чувството, че е на някакъв дяволски остров, извън всичко, с което той дотогава е откривал живота, и без надежда, че скоро ще види тоя живот. А покрай всичките си други неволи затворниците, които са от Цариград, са наказани и с това, че не виждат и не чуват нищо от своя град; в него са, а като че са на сто конака^[1] далеч от него; и тази привидна далечина ги измъчва също както истинската. Поради всичко това Двора бързо, но неусетно променя човека и го подчинява на себе си, така че той започва да губи мярка за действителността. Забравя цялото си минало и все по-малко мисли за онова, което ще стане, та и миналото, и бъдещето му се сливат в едно-единствено настояще, в необикновения и страшен живот на Прокълнатия двор.

А когато небето се заоблачи и започне да духа задушният и нездрав южен вятър, който донася дъха на морската гнилото, на градската нечистотия и вонята от невидимото пристанище, животът в килиите става наистина непоносим. Мъчителният задух иде не само от пристанището, а блика от всички сгради и предмети; сякаш цялата земя, която Прокълнатия двор е притиснал, бавно гние и изпуска

някаква воня, която трови човека, та чак хапката му пресяда и животът му омръзва. Бучи вятърът и като невидима болест пада върху всички. И тихите хора стават неспокойни и в странна раздразненост започват да се движат нервно, като търсят поводи за кавги. Като не могат сами да се понасят, арестантите предизвикват своите братя по страдание или стражарите, които в такива дни са също раздразнителни и сърдити на всичко. Нервите се опъват до болка или неочаквано се отпускат в опасни крясъци и безумни постъпки. Избухват остри, безпричинни сблъсъци, стига се до изстъпления, необикновени дори и за самия Прокълнат двор. И докато едни беснеят и влизат в разправи с всички, други, по-стари и затворени хора, цели часове клечат самотни и се обясняват с невидимите си противници с тих шепот или само с гримаси и слаби движения на ръцете и главата. Изглеждат като призраци.

В тези часове на обща възбуда озвереността, като заразата и бързия пламък, преминава от стая в стая, от човек на човек и от хората се пренася върху животните и мъртвите предмети. Неспойни стават и кучетата и котките. Често и като стрели започват да сноват от стена до стена едри плъхове. Арестантите блъскат врати и удрят с лъжици по тенекиените съдове. Предметите сами падат от ръцете. От време на време всичко утихва от обща, болезнена изнемошялост. Но веднага след това с първия мрак в някои затворени килии се разнасят такива крясъци, че целият двор трепери и кънти. Към тях редовно се присъединяват и други килии със своята глъчка. Тогава като че целият Прокълнат двор реве и вика с всички сила, в болезнена надежда, че някъде на върха на тая глъчка всичко това може да се нацепи и да се разпадне и да се свърши по някакъв начин, веднъж за винаги.

В такива часове целият Прокълнат двор кънти като огромна детска дрънкалка във великанска ръка, а хората в него подскачат, гърчат се, блъскат се един о друг и се удрят о стените като зърната в тази дрънкалка.

Надзирателят и неговите хора познават добре това въздействие на гнилия и опасен южняк и доколкото е възможно, избягват разправиите, защото и те самите са заразени и нервни, пазят портата, усиливат стражата и чакат да спре южният вятър. От практика те знаят добре, че всеки опит да се „въведе ред“ би бил опасен и невъзможен, защото нито има кой да извърши това, нито пък някой би го послушал.

А когато здравите северни ветрове наистина надвият южняка и когато малко се поразведри, слънцето изгрее и въздухът се прочисти, арестантите весело се пръсват из двора на групи, пекат се на слънце и се шегуват и смеят като оздравели болни или спасени корабокрушенци, а всичко станало през ония два-три дни на лудост лесно се забравя. Никой не може да си спомни нещо, дори и да иска.

Управител на това чудно и страшно заведение е Латиф ага, наречен Карагъоз. Този прякор отдавна му е станал истинско и единствено име и под това име той е известен не само тук, но и далеч зад стените на Прокълнатия двор. И с вида си, и с всичките си особености той е негово олицетворение.

Баща му бил преподавател в някакво военно училище; тих човек, любител на книгите и на размишленията, той се оженил на зряла възраст и имал само това дете, момче. Детето било живо и схватливо, обичало книгите и особено музиката и различните игри. До четиринадесет години момчето се учило добре и изглеждало, че ще тръгне по бащините си стъпки, но тогава неговата живост започнала да се превръща в бяс, а схватливостта му тръгнала по opak път. Момчето бързо взело да се изменя, дори и физически. Изведнъж наедряло и неестествено напълняло. Умните му кафяви очи започнали да шарят на четири страни. Напуснало училището и започнало да дружи със свирачи по кръчмите и фокусници, с комарджии, пияници и пушачи на опиум. То самото нямало някакъв особен дар за фокусничеството, нито истинска страст към комара или пиенето, но го привличал тоя свят и всичко, което се върти около него, тъй както го отблъсквало всичко, което спада към света на спокойните, обикновени съдби, на установените навици и задължения.

Буен и още неопитен, младежът бързо се заплел в съмнителните сделки и дръзките подвизи на своите другари и стигнал до конфликт със закона, и то неведнъж. Баща му го изваждал няколко пъти от затвора, като използвал своя авторитет и познанството си с хора с обществено положение, особено с началника на полицията — негов стар и добър училищен другар. „Възможно ли е моят син да обира къщи, да ограбва търговци и да отвлича момичета?“ — питал се отчаяният баща. А старият опитен началник му отговарял спокойно, но искрено: „Да краде, не краде, нито мами търговците, нито лично отвлича момичета, но станат ли някъде такива неща, можеш да бъдеш

сигурен, че и него ще намериш там наблизно. Ако го оставим така, и той ще се поддаде на престъплението. Затова трябва да търсим някакво разрешение, докато е време.“ И началникът на градската полиция намерил „разрешение“, което смятал за единствено, тоест за най-добро: да вземе на служба при себе си младежа, тръгнал по лош път. И както често се случва, от младия човек, който вече бе заел своето място между комарджиите и мамините синчета, стана добър и ревностен стамбулски полицаи.

Но това не стана изведнъж. Първите години той се колебаеше, търсеше своето място и го намери там, където най-малко можеше да се очаква — в работата против своите някогашни другари. Нахвърли се безмилостно върху скитниците, пияниците, джебчиите, контрабандистите и върху различните нещастници и безделници от тъмните участъци на Стамбул. Работеше със страст, с необяснима омраза, но и със сръчност, с познаване на тази среда, каквото само той можеше да има. Старите връзки му помогнаха да разшири кръга на своята работа, защото дребните престъпници издават големите. Сведенията се трупат, осведомителната мрежа заяква и се разширява. Изключителната старателност и успехите в службата го направиха след десетина години помощник на управителя на голямата „приемна“. А когато старият управител умря от сърдечен удар, той беше единственият, който можеше да го замести. Тогава започна неговото царуване в Прокълнатия двор. И продължава вече двадесет години.

Предишният управител, суров и опитен старец, имаше жесток, класически начин на управление. Главното за него беше светът на порока и беззаконието да бъде колкото е възможно по-ясно белязан и по-добре отделен от света на реда и закона. Отделният човек и неговата вина не го занимаваха много. Години наред той гледаше на Прокълнатия двор и на всичко, което живее в него, като на карантина, а на неговите обитатели — като на опасни и мъчно излечими болни, които с различни мерки, с наказания и страх, с физическа и морална изолация трябва да се държат колкото е възможно по-далече от тъй наречения здрав и почтен свят. А иначе във всичко друго човек трябва да ги предостави на тях самите. Да не им дава да излязат от своя кръг, но и да не ги закача без нужда, защото от допира с тях не може да излезе нищо добро или умно.

Новият управител с цялото си държание и с всички свои постъпки започна веднага да прилага съвсем други начини.

Още първата година, когато умря баща му, Латиф ага продаде голямата, хубава бащина къща в Новата махала и си купи един изоставен голям имот над самия Прокълнат двор. Цял в кипариси, той приличаше на изоставен остров или на старинни гробища. От Прокълнатия двор беше отделен със сенчеста урва с гора от благородни дървета и с цяла система от разни огради и високи стени. Тук, край богатите извори, между старите дървета той построи хубава къща, която гледаше към противоположната страна на падината и така бе защитена от южния вятър и от нездравия дъх на арсенала и пристанището. Къщата имаше това преимущество, че бе и много отдалечена от Прокълнатия двор, и много близо до него. С целия си вид, със спокойствието и чистотата си тя беше някакъв друг свят, на хиляда мили оттук, но въпреки това в най-близко съседство с Двора и невидимо свързана с него. Като си служеше с преки, достъпни само за него пътечки, Карагъоз можеше през всяко време на деня направо от къщата си да влезе незабелязано в Двора. (Така никога не можеше да се знае точно кога е и кога не е там, нито откъде може изведнъж да се появи.) Управителят често се ползуваше от тая възможност. Надзираваше лично и затворниците, и техните пазачи. И тъй като познаваше почти всеки от арестуваните, неговото минало и неговата сегашна вина, той с доста основание казваше, че знае „как диша Двора“. Дори и да не познаваше напълно отделния човек, той познаваше скитническата и престъпна душа и всеки миг можеше да застане пред него и да продължи разговора за неговата или за чуждата вина. Той познаваше също така, дори по-добре, всеки пазач и неговите добри и лоши, открити и скрити качества и наклонности.

Поне той така казваше и винаги се хвалеше с това. И така остана цял живот в най-тясна връзка със света на беззаконието и престъпленията, който на младини завинаги изостави, и същевременно над този свят и далече от него, отделен чрез службата си и чрез сенчестите си градини и недостъпните за други хора железни огради и врати.

От самото начало Карагъоз „действуваше отвътре“. С тоя свой необикновен метод той бе и много по-лош, по-непоносим и по-опасен,

а в известен смисъл понякога по-добър и по-човечен от предишните управители. От безкрайното и странно преплитане на тези противоположности се състоеше неговото необикновено отношение към Двора и към всичките тия хора, които като бавна, мътна река преминаваха през него. Дори най-старите и най-лукави гости на Прокълнатия двор не можеха да схванат началото и края на тази игра на Карагъоз, която бе съвсем лична, пълна с неочаквани и смели обрати и ловкости, често в разрез с всички правила на полицейската работа и постъпки и с общите обичаи и навици на обществото. Още първата година той си спечели прякора Карагъоз^[2]. И наистина Двора и всичко, което живееше и ставаше в него, бе голямата сцена и постоянната игра на Карагъозовия живот.

Рано надебелял, космат и тъмнокож, той рано и остаря, поне на вид. Но видът му може ше да излъже човека. С всичките си сто очи, когато трябваше, той ставаше жив и пъргав като невестулка, а тежкото му и отпуснато тяло проявяваше в такива мигове сила на бик. Зад сънливото и сякаш мъртво лице и затворените му очи се криеше винаги будно внимание и дяволски неспокойна и пъргава мисъл, На това лице с тъмномаслинен цвят никой никога не беше видял усмивка дори когато цялото тяло на Карагъоз се разтърсваше тежко от вътрешен смях. Това лице можеше да се свива и разпуша, да се изменя и преобразява от израз на крайна погнуса и страшна заплаха до дълбоко разбиране и искрено съчувствие. Играта на очите в това лице бе една от големите ловкости на Карагъоз. Обикновено лявото му око бе почти напълно затворено, но между допрените клепки се чувствуваше внимателен и остър като бръснач поглед. А дясното око бе широко разтворено, голямо. То живееше само за себе си и се движеше като някакъв рефлекс; можеше просто да изскочи от своята орбита и също тъй бързо да се прибере в нея. То нападаше, предизвикваше, объркваше жертвата, приковаваше я на място и проникваше в най-скритите кътчета на нейните мисли, надежди и планове. От това цялото лице, чудовищно разногледо, приемаше ту страшния, ту смешен вид на гротескна маска.

В разговорите си за Карагъоз, спирайки се на всяка подробност у него, арестантите говореха особено често и много за очите му. Едни твърдяха, че не вижда нищо с лявото око, други пък, че точно с дясното, облещеното, не

вижда. И за двадесет години нито веднъж не можаха да постигнат съгласие, но винаги и всички, трепереха от погледа на тези негови очи и го избягваха, когато можеха.

Нищо от тежката величественост на османлийски висш чиновник нямаше у Карагъоз — ни в говора му ни в движенията му. При всеки отделен случай, с всяко заподозряно лице той играеше специална игра, без срам и скрупули, без уважение към другия човек и към себе си. Той работеше винаги неочаквано, като по някакво вдъхновение. Вмъкваше се по всяко време на денонощието и се приближаваше към някой човек или към цяла група арестанти.

— Пхи, пхи, пхи, пхiiii!

Тези срички изговаряше на различна височина и с различни интонации, всеки път другояче, но винаги като че се чуди и гнуса и от човека, и от себе си, и от „работата“ между тях.

— Какво има? Ти още ли дремеш тук? Пхи! Ами хайде, я кажи, как стана онова?

Така започваше разговорът, но никога не можеше да се знае как ще се развие по-нататък. Можеше да бъде дълъг разпит с познаване на всички подробности, с тежки заплахи, които често бяха само заплахи, но всяка от които можеше в същия миг да се превърне в страшна действителност. Можеха да бъдат упорити, тежки и непреодолими увещавания, но и бездушни шеги без видим смисъл и цел.

Ако в желанието си да се освободи за миг от натиска на Карагъоз притиснатият до стената и измъчен човек започне да моли и с искрен или престорен плач да уверява в своята невинност, Карагъоз можеше изведнъж да промени държането си и да започне да се удря по челото:

— Какво казваш, хич не си виновен, а? Их, защо ми го казваш точно сега, за бога, човече? Пхи, пхи, пхiiii! Да беше рекъл, че си виновен, все пак можеш да те пусна. Да не беше го рекъл сам, все нещо можеше да стане. А сега трябва да седиш тук, докато намеря някъде някой невинен, такъв като тебе, да те смени. Сега стой и търпи!

И като продължава да обикаля Двора, придружен от няколко пазачи, Карагъоз не престава да играе своята игра, сега вече само за себе си вика, та всичко кънти и не може да спре:

— Никой само да не ми казва за някого: невинен е. Само това не. Тук невинни няма. Никой не е тук случайно. Прекрачил ли е прага на тоя Двор, той не е невинен. Сбъркал е нещо, па макар и насън. Ако не

друго, майка му, когато го е носила, си е помислила нещо лошо. Всеки, разбира се, казва, че не е виновен, но аз толкова години съм тук и още не съм намерил някой да е доведен без причина и без някаква вина. Който дойде тук, е виновен или поне се е отъркал о някой виновен. Пхи! Пуснал съм доста хора и по нареждане, и на своя отговорност, да. Ала всички са били виновни. Тук невинен човек няма. Но има хиляди виновни, които не са тук и никога няма да дойдат, защото, ако всички виновни пристигнат тук, този Двор трябва да бъде от море до море. Аз познавам хората, виновни са всички, само че не всекиму е писано тук да яде хляб.

Малко по малко целият този монолог, който произнася в движение, става все по-бърз и по-жив, докато се превърне в лудешки вик и в псуване на всичко, което е в Двора и което живее извън него. Под цялата грубост и голяма погнуса в гласа му едва уловимо трепти нещо като плачевна болка и съжаление, че всичко това е така.

А оня „невинния“ сега знае, че може да седи още седмици и Карагъоз да не го погледне.

Така стана, че някоя седмица след тоя случай дойдоха видни роднини на някакъв богат младеж, заловен заедно с лошите си другари, да молят Карагъоз да го пусне, защото е невинен. Той изведнъж се измени, като че си спомни нещо, замисли се и стана сериозен, затвори за миг двете си очи, тъй че лицето му се удължи, измени израза си, наведе се учтиво към молителите и с тънък глас ги запита:

— Казали ли сте на онези, които го арестуваха, че е невинен?

— Да, разбира се, казахме, ала...

— Е, там сте сбъркали. Пхи, пхи, пххии! Не е трябвало да постъпвате така. Защото сега точно хващат невинните, а пускат виновните. Такъв е новият ред. Но щом сами сте заявили пред властите, че в нищо не е виновен, ще трябва да остане тук.

Смутени, хората гледат неговата смирена маска, като очакват, че Карагъоз ще се засмее и ще обърне работата на шега. И сами се подсмиват. Но той остава неумолимо сериозен, хладен и учтив. И така ги отпраща. А те дълго не могат да дойдат на себе си. Разказват работата между приятели, после отиват да се оплачат на влиятелни познати, а те свиват рамена като хора, които твърдо вярват, че самият дявол, и то не един, е скрит у Карагъоз И говори из неговата уста.

Но още на другия ден, минавайки през Двора, Карагъоз може да срещне първия „невинен“ и изведнъж да продължи разговора си с него от преди три седмици. Ще пристъпи към него съвсем неочаквано, ще се завре в лицето му и ще го гледа, като че иска да го налапа.

— Пхи, пхи! Какво мислиш, докога ще вонииш тука? Като че няма достатъчно воня и без тебе. Веднага да се махаш оттук, чу ли? Събирай си парцалите и очите ми да не те виждат вече, че ще заповядам да те пребият като куче.

В първия миг вцепенен от учудване, човекът изведнъж събира сили и хуква от Двора, оставя незначителните си лични вещи да бъдат разграбени от пазачите и арестантите.

В своята „игра“ Карагъоз можеше да прекара часове с човек, обвинен в кражба или укривателство, в изнасилване, тежко нараняване или убийство, да се втелява, да реве или шепне, да играе на глупак или на настървен кръвник, или на сърдечен човек, който те разбира, и то едно подир друго и със същата искреност и убедителност. Понякога се бореше с такъв човек или го прегръщаше, биеше го или го галеше и все се вреше в очите му: „Признай, дяволите да те вземат! Признай и спаси главата си, защото виждаш, че ще свършиш от мъченията. Признай!“

А когато постигне целта си, изтръгне признанието и получи сведения за съучастниците или за мястото, на което са скрити откраднатите пари, той само потрива длани като човек, който най-после е свършил мръсна и неприятна работа, изведнъж сваля всичките си маски като излишни и оставя работата да си върви по реда. Но и тогава не забравя и не изоставя напълно оня, който си е признал, а често с показанията си му помага и го облекчава.

Неразбираема беше тази негова безкрайна и чудна игра, но всъщност той като че не вярваше никога никому, не само на обвиняемия и на свидетеля, но и на самия себе си, и поради това признанието му беше необходимо като единствена донейде сигурна точка, от която в тоя свят, където всички са виновни и заслужаваха присъда, може да се спазва поне привидно някаква справедливост и някакъв ред. И той търсеше признанието, улавяше го, изстискваше го с отчаяно усилие от човека, като че се бори за собствения си живот и урежда свои собствени сметки с порока и престъплението, с лукавството и безпорядъка.

Тази игра в повечето случаи изглеждаше неуловима и недостойна — дотолкова бе сбъркана и усложнена, — а всъщност бе добре и трезво пресметната и почти винаги постигаше целта си. В нея нямаше повторения и рутина, тя беше винаги нова и сама се разгръщаше, смущаваше и най-опитните, закоравели и чести гости на Прокълнатия двор. Понякога ставаше неясна и за онези, които вече от години работеха с Карагъоз. За нея се носеха приказки из целия Стамбул, толкова постъпките му изглеждаха ту безчовечни и налудничави, ту необяснимо благи и изпълнени със съжаление и деликатност.

Поради това оплакванията от Карагъоз бяха чести и най-различни; поставяше се дори въпросът за неговото сменяване; везирите на Дивана разискваха за него, и то неведнъж. Все пак в края на краищата всичко си оставаше по старому. Всички знаеха, че Карагъоз е управник своеобразен, чуден и опърничав, но знаеха също така, че не е лесно да се намери човек, който денонощно да се разправя така с цял един свят от всевъзможни крадци, скитници и дегенерати и да въдворява сред тях все пак някакъв ред. И Карагъоз си оставаше на мястото, да управлява по свой начин Прокълнатия двор.

Целият свят намираще, че това е най-естественото разрешение, целият свят, като се смята тук и светът на Прокълнатия двор. Тук Карагъоз бе постоянен предмет на разговори, злословия, подигравки, псувни, омраза, понякога и на физически нападения. (Да се напсува при всеки повод дъщерята на Карагъоз, това е установен, стар обичай в Двора.) Омагьосани, всички следят и тълкуват всяка крачка, всеки поглед, всяка дума на Карагъоз, треперят от него, избягват го, когато могат и доколкото могат. Но същите тези хора говорят за него със скрито възхищение и преразказват неговите подвизи. Всички са свикнали с Карагъоз, сродили са се по свой начин с него. Ругаят го, но както се ругае обичаният живот и клетата съдба. Той е част от тяхното проклятие. В постоянния страх и омраза те са се слели с него и трудно могат да си представят живота без него. И щом като трябва да съществува Прокълнатия двор и да има управител, все пак най-добър е този и такъв управител. Неговият начин на работа е чудовищен и понякога страшен за човека, ала в този начин съществува винаги възможност от изненада, в лош или добър смисъл, нещо като вечна лотария и постоянна неизвестност за арестувания. Така всичко им става по-поносимо и по-леко, дори и самият Карагъоз, или поне им

изглежда така, защото всички обичат комара и избягват действителността, която за тях винаги е тежка. Целият този столичен свят на порока и безпорядъка смяташе Карагъоз за свой; той беше техният „шопар“, „дървеница и кръвопиец“, „куче и кучи син“, но техен.

Такъв е Латиф ага, наречен Карагъоз. Може би е по-добре да се каже, че беше такъв, защото и той е вече доста остарял и натежал и е изгубил много от някогашната си старателност и, изглежда, се е изморил да изненадва и да обърква Двора със своето въображение и находчивост, с духовитите си и своеобразни постъпки и със солмоновските си присъди. Сега прекарва времето си повече на здравата и хубава страна на този хълм, в своята хубава къща, в която ожени синовете си и омъжи дъщерите си.

Само от време на време се проявява в него някогашният Карагъоз, който пред учудения и суеверно изплашен Двор игвършва някой от своите големи подвизи, както преди десетина-петнадесет години.

С чудна смесица от възхищение и огорчение, която и след толкова години се чувствава в тона и думите, Фра Петър обширно разказваше как „стариат злодей“ пред очите им е изтръгнал признание от някакви арменци, арестувани за кражба в държавната работилница за монети.

От работилницата за монети бавно, но непрекъснато изчезвал скъпоценен метал. Най-после работата стигнала и до самия султан, който в гнева си заплашил, че ще накаже най-жестоко висшите чиновници, ако кражбите не престанат, а виновниците не бъдат открити и загубата на държавата — възстановена. Тогава уплашените власти арестували няколко преки виновници от работилницата, а след това и цял един богат и разклонен арменски род, защото нишките на следствието водели към техните магазини. Осем възрастни мъже от този род бяха доведени в Прокълнатия двор. Тук тези чернолики и пълни хора си уредиха живота, както богатите хора при всички условия могат и знаят да го уредят. Донесени бяха цели купища мебели и завивки, всекидневно им се носеше изобилна храна. Никой не ги закачаше, нито ги разпитваше. И когато вече изглеждаше, че цялата работа ще се свърши само с арестуването им, остарелият Карагъоз извърши един от подвизите на младите си години.

Една сутрин, когато старейшината на рода, престарелият астматичен и дебел Киркор, седеше на малка пейка на двора, в една вдлъбнатина на стената, изведнъж се появи управителят и седна до него на пейката, на която едва имаше място за единия. Без да говори нещо, той с цялата си тежест все повече притискаше до стената Киркор, който и без това тежко дишаше. Когато го притисна в самия каменен ъгъл, каза му с тих и страшен глас, без увод:

— Слушай, работата е голяма (за царско нещо се отнася!) и трябва да се реши веднага, защото висши чиновници, невинни хора, ще си изгубят главата заради вас. Ти си арменец, значи, си лукав и проницателен, пък аз струвам поне колкото трима арменци. Та хайде ние *четиримата* да търсим изход от тази омотана и твърде опасна бъркотия. Неколцината хванати крадци са кръгли бедняци. Те не могат да платят вредата. Ще платят с главите си. Но вие сте ятаците. Купували сте краденото на безценица. Можете още да спасите главите си и да се откупите. Зная, че не си крив ти, а някой от твоите. Но докато откраднатото не се намери и не се върне в царската хазна, ти отговаряш. Та хайде да го направим, иначе, кълна се във вярата си, ще ти се стопи това сало в мъките и няма да остане и колкото при момче на десет години.

Притиснат, старият арменец не можеше да си поеме дъх, нито да каже една дума. А Карагъоз продължаваше да му говори шепнешком. Първо каза една грамадна сума, която семейството трябва да плати на държавата. От тази сума на търговеца му притъмня пред очите и почна да диша тежко. Но Карагъоз продължаваше да го притиска до стената.

— Нищо, нищо. Вредата е сигурно голяма, ако не и по-голяма от тази сума, а това е приблизително четвъртината от цялото ви движимо имущество. И тъй като за имуществото си вие винаги давате лъжливи сведения, правите го поне четири пъти по-малко, отколкото е, сумата всъщност е само една шестнадесета от имуществото ви. Послушай ме и ги върни. Така работата все може да се уреди. А не върнеш ли...

И Карагъоз изложи своя дяволски план пред търговеца, който го слушаше със затворени очи и задъхан.

В техните къщи са се явили през последните дни два случая на заболяване. Съмняват се, че може да е чума. Трябва само да обявят това и всички, от най-младия до най-стария, ще бъдат затворени в арменската болница за заболели от чума. Там поне половината може

наистина да се заразят и да умрат. Ще се намерят хора, отвън или между прислугата, които през това време ще се вмъкнат в изоставените къщи и магазини и ще окрадат всичко — и което се вижда, и което не се вижда. А после ще стане това, което става с чумавите и с техните къщи и имоти.

И докато говореше, той притискаше до стената полуприпадналия арменец, който се опитваше да каже нещо и лъхтейки, въртейки очи, търсеше време и място да си помисли, да се уговори с близките си, но Карагъоз не му оставяше нито едното, нито другото, а повтаряше със страшен шепот, че всичко трябва да се реши в този миг и на тази пейка.

Както винаги при появяването на Карагъоз многобройните арестанти се бяха прибрали в килиите си или се бяха отдръпнали в най-отдалечените ъгли на Двора и не можаха нищо да чуят. Чувствуваха само, че в онази ниша се разчиства някаква тежка сметка между стария Киркор и Карагъоз. След дълго чакане видяха, че управителят отива в надзирателската канцелария над портата и че Киркор, залитайки и спирайки от време на време, като човек, който бълнува, се влачи към стаите, в които бяха близките му. Оттам по едно време се чуха препирни и шум — огорчена и безплодна съпротива на младите членове на рода, после всичко изведнъж утихна. Старият Киркор, подкрепян от двете страни от двамата си най-големи синове, отиде при надзирателя, за да се уговорят за начина на плащането.

През следващите няколко дни бяха пуснати всички, по двама-трима наведнъж.

Седмици наред Двора разказваше как Карагъоз е изтръгнал голямата глоба от Киркор, като повтаряше всичко с подробности, които само двамата можеха да знаят и които арестантите по странен начин научаваха или сами измисляха и украсяваха.

Фра Петър често говореше за Карагъоз, винаги със смесено чувство на огорчение, погнуса и с някакво си недоволено възхищение, с непонятно учудване, но и с желание и нужда колкото е възможно по-добре да представи с думи лика на това чудовище, за да стане ясен и за оня, който го слуша, та да се учудва и той. И постоянно, поне с някоя иронична дума, се връщаше към него, като че чувствуваше, че не го е доописал.

Но разказваше също така живо и подробно и за живота в целия Двор, и за интересните, смешни, жалки и побъркани хора в него; те му бяха по-близки и по-добре познати от разбойниците, убийците и мрачните злодеи, от които е гледал да бъде колкото може по-далече.

Но все пак като че това не беше най-важното, нито заемаше най-много място в спомените на фра Петър за Прокълнатия двор, за който през последните дни от живота си толкова много разказваше на младежа до себе си.

[1] Конак — тук в смисъл на дневен преход. — Б. пр. ↑

[2] Карагъоз — гротескна личност в турския театър. — Б. а. ↑

II

Както винаги във всяко зло, първите дни в Прокълнатия двор бяха най-лоши и най-тежки. Особено непоносими бяха нощите. За да се спаси поне донякъде от свиванията, кавгите и грозните нощни зрелища, фра Петър избра един отдалечен кът в просторната килия, зад голямото разрушено огнище, където се настани с малкото вещи, които беше взел със себе си. Тук вече имаше двама души от България, също така „преходни“ и определени за заточение. Те приеха фра Петър без много думи, но добре. Бяха много доволни, че мястото се заема от този облечен по градски човек от Босна, за когото не знаеха нищо, а и не разпитваха, но се досещаха, че е „проходят“ като тях и че му е мъчно, както и на тях, сред тази грозна и опасна блъсканица.

Очевидно заможни, тези двама мъже, доколкото можеше да се разбере, бяха жертва на някакво въстание, което е станало в техния край поради прекалено големите данъци и безчовечното им събиране. По-скоро бяха някакъв вид заложници. Но не говореха за своята вина. Бяха загрижени и уплашени, но по лицата им и това не личеше. Нищо. Всичко у тях и по тях говореше за въздържаност и предпазливост. Винаги стегнати, обути и напълно облечени, та заповедта за тръгване да не ги завари непригответни. (Докато дребните и опасни цариградски арестанти гледаха на Прокълнатия двор като на част от живота си и така се държаха, животът на тези двама мъже всъщност бе останал там, в България, а тук само седяха и чакаха. Сега очакваха решението. Ще живеят, ако успеят да се върнат, а докато са далече от своето място и от близките, за тях живот няма. И не го и желяха. Такива са всички „проходящи“.) От килията излизаше винаги само единият от двамата, и то рядко и за някоя минута, а другият оставаше на рогозката, край вещите. Най-често седяха или лежаха неми и неподвижни. Не вдигаха очи, без да е необходимо. Ядяха малко, и при това скришом, и пиеха само вода, и то като се обръщаха настрана. С никого не разговаряха и се чудеха и тихо негодуваха, че фра Петър присъствува в двора на шегите и приказките на арестантите, пък и сам разговаря с някои от

тях. Винаги искаха от него да не пуши в тъмнината, защото това привличало нежелани гости.

Но въпреки това след няколко дни им дойде гост, който веднага им стана съсед. Намери се още един човек, когото привлече този ъгъл на порядъчните, тихи и сериозни „проходящи“.

Когато по-късно си мислеше за него, фра Петър много пъти съвсем не можеше да си спомни точно ни часа, когато бе дошъл, нито как бе дошъл, търсейки малко място, нито какво бе казал. Обикновено ние забравяме подробностите от първия си допир с хората, които после ни стават близки; струва ни се, че винаги сме ги познавали и че винаги са били с нас. От всички подробности понякога в паметта се появява само някоя несвързана картина. При първия сумрак над него се наведе силуетът на висок, приведен, на вид млад човек с одеяло. Бързи, коси погледи размениха двамата българи отпърво помежду си, а след това с фра Петър — мигновен, но недвусмислен израз на негодуване, предпазливост и солидарност за отбрана: турчин! Новодошлият се понамести набързо, без много суетене; не се чуваше дори дишането му. А когато се пробуждаше през нощта (тук нямаше човек, който да не се буди често и много), фра Петър усещаше по нещо, че и „новият“ до него не спи.

Събуден на разсъмване, при бледата светлина на зората, която навън навярно блестеше, фра Петър обърна поглед надясно, където снощи замръкна новодошлият турчин. Първото, което видя, бе неголяма книга, подвързана в жълта кожа. Силно и топло чувство на радост премина като вълна през цялото му тяло — нещо от изгубения, човешкия и истинския свят, който остана далече зад тези стени, нещо хубаво, но несигурно като сън. Премига, но книгата си остана на мястото и наистина беше — книга. Чак тогава премести погледа си и видя, че книгата лежеше на скута на човека, който беше полулегнал, полуседнал, облегнат на сандъчето си. Това е онзи, снощният. До него е пътническата чанта от светла обработена кожа, под него — тъмно одеяло, лъскаво и още на пръв поглед — топло и меко като тънка, скъпа кожа. Поради произхода и възпитанието си, в тесните граници на съвсем скромните си нужди, фра Петър никога не се замисляше, много за цената и вида на нещата около себе си, нито им придаваше някакво значение, но тия неща не можа да не забележи. Никога не беше виждал предмети за обикновена, всекидневна употреба,

изработени така майсторски и от такава фина материя; и ако беше останал в Босна и не беше попаднал поради злия случай в тези Двор, нямаше да знае, нито можеше да повярва, че такива неща наистина съществуват.

Погледът му се насочваше нататък. Лицето на този човек беше нова изненада. Лице на младеж, меко, малко подпухнало, бяло и бледо, със стайна бледност, различно от всичко, което можеше тук да се очаква, обрасло в червеникава, мека брада от десетина дни и увиснали, малко по-светли мустаци. Правеха впечатление големите, болезнени и като че получени от натъртване кръгове, из които гледаха сини очи, блеснали от влага и огън. През живота си фра Петър беше виждал страдащи от най-различни болести и това лице изведнъж му се стори познато. Не тези, но такива очи той вече беше виждал. Има такива хора, които се плашат или срамуват от нещо, искат да скрият нещо. И затова постоянно се стараят с погледа си да привлекат и задържат чуждия поглед, като с това искат да го свържат със своите очи и да не му позволят да се отмести и да разглежда и изпитва чертите на лицето им или частите на тялото им, или дрехите по тях. Без да трепне, изпитателно, но спокойно, младежът гледаше отвореното, широко лице на фратера с гъстите черни мустаци и доста раздалечените, големи кафяви кротки очи.

Разговорът започна от само себе си. А това са най-хубавите разговори. Най-напред нещо като поздрав, редки неопределени думи, които се търсят и в съприкосновението се изпитват. За фра Петър това беше достатъчно да разбере, че турчинът не е високомерен и отблъскващ, какъвто би могъл да бъде. Въздържан, да, но по някакъв друг начин.

Така до пладне няколко пъти се събираха и разделяха. И всеки път си казваха по няколко незначителни думи. Такива са разговорите в затвора, започват бавно и колебливо, а след това, като не намират нова храна, лесно и бързо изгасват в недоверчиво мълчание, в което всеки от събеседниците изпитва и онова, което е казал, и онова, което е чул.

Около обед те не се видяха. Едва след пладне продължиха разговора. Разбраха, че и двамата четат италиански. Размениха по някоя дума на тоя език. Повече като на шега. Но все пак това някак ги отделяше от околния свят и ги сближаваше. Разговаряха за разни градове и краища на света, след това за книги, но тъй като не бяха чели

едни и същи книги, разговорът се запъна. Казаха си и имената. Младежът се наричаше Кямил. Фра Петър каза името си, като премълча званието си. Иначе никой не каза нито дума за себе си и за това, което го е довело тук. Всичко се движеше в затворени кръгове и на повърхността на живота. Особено въздържан беше младият турчин. С тъмния си и дълбок глас и с бавното кимане на главата той само потвърждаваше това, което казваше фра Петър. А потвърждаваше всичко, без да се замисля. Той самият не изрече докрай нито една мисъл — дори и най-обикновена. Често се спираше по средата на изречението. Погледът му постоянно бягаше в далечината.

Фра Петър разговаряше по-живо. Беше щастлив, че е намерил тези събеседник, но веднага си помисли: „Та аз разговарям с болен човек.“ Не е необходимо да познаваш хората дори толкова, колкото той ги познаваше, за да направиш подобно заключение.

— Да, да — казваше младият турчин с някаква малко западняшка учтивост, но това „да, да“ потвърждаваше повече мисълта на фра Петър за него, отколкото казаното от фра Петър.

Но и такива, каквито бяха, тези разговори и за двамата затворници бяха, изглежда, приятни и скъпи като неочаквани дарове на нещо, което тук най-много липсва; поради това те постоянно ги подновяваха и след всяко прекъсване ги продължаваха.

Двамата търговци ги гледаха с прикрито учудване или по-скоро със скрито съмнение.

А когато взе да се мръква, младият турчин и фра Петър вечеряха заедно. Вечеря фра Петър, а младежът не яде нищо, само дъвка дълго и разсеяно все един и същи залък. Какъвто си беше непосредствен и откровен, фра Петър му каза:

— Кямил ефенди, не ми се сърди, ама не е хубаво, дето нищо не ядеш.

И го уверяваше, че в неволя човек трябва да яде повече и да бъде по-силен и по-бодър, отколкото когато е добре.

На другия ден продължиха разговорите, които станаха по-дълги, по-оживени и по-естествени. Времето минаваше по-хубаво и по-бързо идваше вечерта. Със свечеряването разговорът ставаше по-бавен и по-беден. Говореше само фра Петър. И разсеяното „да, да“ почваше да изостава. Младежът все повече се затваряше в себе си и само със

спускане и вдигане на тежките си клепащи безучастно потвърждаваше всичко.

От червеникавата светлина по небето и по редките върхове на кипарисите иззад високата стена се виждаше, че слънцето бързо залязва някъде от другата страна на невидимия град. Известно време и целият двор бе изпълнен с румения отблясък, но бързо се опразваше като наведен четвъртит съд и всичко се изпълваше със сянката на първия здрач.

Стражарите прибираха арестантите в килиите, а те като непослушно и разпръснато стадо тичаха пред тях и се подслоняваха в отдалечените краища на дворището. Никому не се напущаше светлината и не му се влизаше в спарените стаи. Имаше и крясъци, и бой.

В този миг до килията, пред която още седяха фратерът и младият човек, дотича един стражар, който викаше името на младежа. На няколко крачки зад него тичаше друг, който също викаше само че с по-голямо старание. На всички такива места дребните служаци бързат, когато зад тях стои строгата заповед на по-висшите, бързат и за зло, и за добро, според това каква е същността на заповедта. В този случай сигурно беше добра. С внимание, което тук бе нещо рядко, двамата повикаха младежа веднага да се премести в друго, определено за него помещение. Помогнаха му да събере нещата си. Виждаше се, че отива на по-хубаво място.

Без да се учудва много и без въпроси, младежът прие това неочаквано внимание като заповед. Преди тръгване се обърна към своя събеседник, като че ще му каже нещо тържествено и за първи път определено, но само се усмихна и заклати глава, сякаш го поздравява отдалече.

И без да си кажат нито една дума, те се сбогуваха като добри стари познати.

Тази нощ фра Петър дълго мисли за необикновения турчин. Като че хем беше турчин, хем не бе, но че бе нещастен човек, по това спор няма. На моменти, когато се унасяше в дрямка, му се струваше, че той е тук, до него, буден, но спокоен, със своята книга и със своите необикновени, изящни неща. В същото време чувствуваше ясно, че си е отишъл, че го няма. И му беше мъчно, че е така. А когато успя да заспи първия си сън, който у него винаги беше дълбок и здрав, без

сънища, без съзнанието за себе си и за света наоколо, в този сън потънаха и съседът отдясно, и мисълта за него. Но щом се събудеше през нощта, у него се появяваше някакво неясно и отдавнашно, но живо чувство на дълбока мъка за младежките години, когато трябваше да се раздели с добри приятели и да остане с равнодушните и чужди хора, с които по задължение се живее и работи. А когато съмна, нощното люлеене на сънища и привидения престана и в ясения ден остана простата истина: съседа наистина го нямаше. Празното място отдясно той почувствува като нещо неприятно и като особена мъка в тоя живот, изпълнен с големи и малки мъки и неприятности. Вляво от него бяха двамата търговци, мълчаливи и винаги готови за тръгване.

Едва беше съмнало и празното място се зае. Зае го слаб, тънък човек, необръснат и съвсем занемарен, с черна къдрава коса. Извиняваше се, като говореше бързо и много. Не желаел никому да пречи, каза, но не може да издържи неприличията на ония, между които е лежал досега, и е принуден да потърси по-тихо място, между по-добри хора. Остави торбата си от плетена тръстика и някакви тънки стари дрехи и продължи да говори.

Обширните и церемониални уводи не са обичайни тук, но тоя човек говореше за всичко, наведнъж, като че е между стари познати. И се виждаше, че говори повече заради себе си, отколкото заради това, което говори, и заради ония, на които говори — и че не може другояче.

Двамата търговци още повече се затвориха в себе си и се притиснаха един до друг. А фра Петър и слушаше, и гледаше този необикновен човек и както изглеждаше, с цялото си държане подтикваше неговата разговорчивост. (Но си мислеше: приличам малко на приятеля си, но покойния фра Рафо, който всекиго можеше да разпитва и изтърпи, но всякога казваше на шега: „Аз без хляб все някак бих минал, но без разговори, братко, не мога“.) Човекът разказваше.

Бил евреин от Смирна. Тъжно беше черното му лице. Голям нос, големи очи, жълтеникави, кръвясали. Целият изглеждаше тъжен и загрижен, и уплашен, но нуждата му да разговаря бе по-голяма и по-силна от неговата неволя и от големия му страх. Като че продължаваше разговора от снощи, докато излизаха от килията, той с жив полушепот разказваше на фра Петър за себе си и за своите страдания.

— Хем сберат човека, хем го обвинят и затворят! И моля ви се, отде накъде ние да попаднем тук с тая паплач? Аз се питам...

И изброяваше всичко, за което се питаше; а питаше се за най-различни неща. При това се оглеждаше наоколо плахо, но не преставаше да говори. „Тази негова приказливост го е довела тук“ — помисли си фра Петър, като слушаше вече само с едно ухо умореното и бързо приказване на този чуден човек, когато той спомена името на Кямил ефенди.

— Вчера видях, че се настани при вас, при най-приличните хора. Но сега му дадох стая в тъй наречения бял чардак, там при портата, където спят пазачите и чиновниците и където по-видните затворници имат отделни килии и специална храна. И това, моля ви се, е страшно. Мигар такъв човек е за това, за това.

Фра Петър трепна.

— Познавате ли го — Кямил ефенди?

— Аз? Как да не го познавам! Вас не ви познавам, извинете, намерили сме се, ето... Не ви познавам, но виждам, че сте човек порядъчен и честен, а за мен това е... Вас не, но него, да. Лично не го познавам, но съм го виждал, знам го много добре. Знае го цяла Смирна. Всичко в Смирна се знае.

Още първия ден фра Петър научи много неща за младия турчин и неговото семейство, пък и за онова, което го е довело в този необикновен дом. Разбира се, така, както може да се научи от този Хаим, така се наричаше човекът от Смирна. Всичко сбъркано и накъсано, нещо изпуснато, а нещо и по три пъти повторено, пъстро, живо, не винаги ясно, но с множество най-различни подробности. Защото този човек, който не можеше да не говори, никога не можеше да говори само за едно нещо. Млъкваше за няколко секунди, замисляше се и тъжно се мръщеше, като че това измъчва и самия него и сякаш вижда, че нито е хубаво, нито уместно да говори за всички, за всичко и навсякъде, но по-силна от всичко бе потребността му да говори за живота на хората, особено за живота на ония, които имат повисоко обществено положение или необикновена съдба. Един от ония, които цял живот водят някакъв свой безизходен и предварително изгубен спор с хората и с обществото, към което принадлежат. В страстта си да каже и обясни всичко, да открие всички грешки и всички човешки злодеяния и да изобличи лошите, а да отдаде

признание на дебрите, той отиваше много по-далеч от онова, което обикновеният, здрав човек може да види и научи. Сцени, които са се разиграли между двама души, без свидетели, той можеше да разкаже до най-невероятни подробности. И не само описваше хората, за които разказваше, но и влизаше в техните мисли и желания, при това в такива, каквито и те самите не подозираха у себе си, но които той отгатваше. Той говореше заради тях. А притежаваше чудния дар със съвсем малка промяна на гласа да подражава говора на лицата, за които става дума, и да бъде ту валия, ту просяк, ту хубава гъркиня; със съвсем незначителни движения на тялото или само на лицевите мускули можеше напълно да представи походката и държането на един човек или движението на животни, или дори вида на неодушевени предмети.

По тоя начин Хаим припряно и надълго разказваше за видните и богати еврейски, гръцки, па дори и турски семейства от Смирна, като се спираше винаги на значителни събития и на страшни неща. А всеки такъв разказ завършваше с чудни възклицания, почти с извикване: „Е? А!“, което трябваше да означава приблизително: „Ето какви хора има! А какво е моят клет живот и моят случай, сравнен с тях и с техните заплетени съдби!“

И щом завърши един, веднага почваше друг разказ. И така непрекъснато.

(Ние винаги сме малко или повече склонни да осъдим онези, които говорят много, особено за неща, които не ги засягат непосредствено, дори да говорим с презрение за тези хора като за дрънкала и досадни бърборковци. А при това не мислим, че тази човешка, само човешка и толкова честа слабост има и своите добри страни. Защото какво щяхме да знаем за чуждите души и мисли, за другите хора, а покрай това и за самите себе си, за други среди и краища, които никога не сме виждали, нито ще имаме случай да видим, ако няма такива хора, които чувствуват нужда устно или писмено да разказват онова, което са видели и чули и което са преживели и мислили? Малко, много малко. А това, че техните разкази са несъвършени, оцветени от личните им страсти и нужди, или дори неточни, ние имаме разум и опитност и можем да ги преценим и съпоставим едни с други, да ги приемаме или отхвърляме отчасти или

изцяло. Така нещо от човешката истина винаги остава за онези, които търпеливо ги слушат или четат.)

Така си мислеше фра Петър, като слушаше подробното и все пак сдържано разказване на Хаим „за Кямил ефенди и неговата съдба“, което ставаше още по-дълго от чудната предпазливост на Хаим. Защото покрай цялата си жизнерадост и пламенна нужда за разговори той от време на време понижаваше гласа си до неразбираемост и хвърляше изпитателни погледи около себе си като човек, когото мнозина гонят и който се съмнява във всички.

III

Кямил е човек „със смесена кръв“, разказваше Хаим, от баща турчин и майка гъркиня. Майка му беше прочута гръцка хубавица. Смирна, градът на хубавите гъркини, не е виждал такава снага, такава осанка и такива сини очи. Омъжиха я на седемнадесет години за един грък, тежък богаташ. (Хаим спомена някакво дълго гръцко презиме, което изговори, както се изговаря името на някаква общоизвестна династия.) Имаха само едно дете момиче. Когато момиченцето навърши осем години, богатият грък внезапно почина. Неговите роднини се юрнаха да измамят младата вдовица и да откъснат колкото е възможно по-голяма част от богатството. Жената се защищаваше. Пътува чак до Атина, да спаси поне тамошното наследство. Когато се връщаше с кораб в Смирна, ненадейно умря дъщеря ѝ. Морето беше бурно, корабът плуваше бавно, до Смирна имаше още много път. Според предписанията трупът на момиченцето трябваше да се хвърли в морето. А това искаха решително и моряците, които според някакво старо моряшко поверие смятаха, че труп на кораба носи нещастие, защото душата на покойника като олово тегли кораба към дъното. Обезумяла от скръб, майката се противопостави на това. Упорито искаше да ѝ се остави трупа да го погребат, когато стигне в Смирна, за да знае поне гроба на детето си. Капитанът на кораба много, се измъчи с нея. Поставен в трудно положение, между скръбта на майката, на която нямаше сърце да се противопостави, и строгото предписание, което не смееше да наруши, капитанът, заедно с първия офицер на кораба, измисли една измама. Нареди да се направят два ковчега. В единия бе положен трупът на момиченцето и моряците тайно го пуснаха в морето, а другият, напълнен със съответната тежина и здраво закован и запечатан, капитанът предаде на майката, като че е отстъпил на нейните молби. Когато пристигнаха в Смирна, тя изнесе ковчега и го погребат.

Тежко и дълго жали тя детето си и всеки ден отиваше на гроба му. И когато след време, все така млада и хубава, започна да позабравя

своята загуба, случи се нещо неочаквано и страшно. Жената на първия офицер на кораба, дете умря детето, научи от мъжа си тайната за доброжелателната измама, която извършиха на кораба с тялото на умрялото момиченце. По някакъв случай тя повери тайната на най-добрата си приятелка. След някакво женско скарване, в женската си глупост и в желанието си за отмъщение, тази приятелка съобщи това на други хора. По безразсъден и безразсъдно жесток начин работата стигна до майката. Нещастната жена чак сега полудя от мъка. Изтича на гробищата, рови с нокти пръстта на гроба. Трябваше насила да я отведат и да я затворят, защото искаше да се хвърли в морето при дъщеря си. Това беше истинска лудост. Няколко години бяха необходими, за да оздравее жената от новата си скръб. Но никога не оздравя напълно.

Мнозина гърци искаха хубавата и нещастна вдовица, но тя отказваше на всички, огорчена от роднините си, та дори и от всичките си сънародници. Едва след няколко години тя се омъжи, за обща изненада, за един турчин. Много по-възрастен от нея, богат, виден и образован човек, който на младини е заемал високи постове, този Тахир паша живееше затворено, лете в имението си край Смирна, а зиме в голямата си къща в града. От жена си той не поиска да промени вярата си; само да не се показва на улицата с открито лице. Все пак тази женитба предизвика голямо негодувание между гърците. А бракът между младата гъркиня и шестдесетгодишния паша бе, въпреки всички клетви на гъркините и на поповете, не само щастлив, но и плодовит. Първите две години им се родиха две деца, отначало дъщеря, после син. Синът бе силен и растеше добре, но дъщерята бе слабичка и на пет години умря от неизвестна болест след двудневно боледуване. Майката, която никога не оздравя напълно от първата си скръб, сега изпадна в тежка и неизлечима меланхолия. В смъртта на втората си дъщеря тя търсеше и намираше пръста на някакви висши сили, чувствуваше се прокълната и недостойна, занемари напълно и мъжа, и сина си. Бързо слабееше и се топеше. А на другата година смъртта ѝ дойде като избавление.

Момчето, което се казваше Кямил, беше хубаво (майчината хубост, само че в мъжки вид) и умно, стройно, пръв плувец между другарите си и победител във всички състезания. Но много рано започна да изоставя игрите и забавленията на своите връстници. Все

повече се отдаваше на книгите и на науката, а баща му го подкрепяше в това, намираще му книги и учители, даваше му възможност да пътува. Научи дори испански език при един стар шпаньолски евреин, равин в Смирна.

А когато една зима умря и старият Тахир паша, младежът остана сам, със значително богатство, без опитност и без близки роднини. Големият авторитет на Тахир паша му бе защита. Предложиха му да се готви за държавна служба, но той отказа. За разлика от връстниците си той никога не ламтеше за жени и за женско общество. Но същото лято се случи да види едно гъркинче, като минаваше покрай оградата на една малка и залесена градина. Мълниеносната любов го измени съвсем. Момичето бе дъщеря на дребен гръцки търговец. Младежът реши да я вземе също така, както някога Тахир паша взе неговата майка. Предлагаше всичко, не поставяше никакви условия.

Момичето, което го бе видяло два-три пъти, беше съгласно да се омъжи за него; намери и начин да му съобщи това. Но родителите решително се противопоставиха да дадат дъщеря си на турчин, и то такъв, който е роден от майка гъркиня. Цялата гръцка община ги поддържаше. На всички се струваше, че и мъртъв, Тахир паша сега за втори път грабва още една гъркиня. Бащата на момичето, скъперник, дребен на ръст и по дух, се държеше като човек, който в тая суматоха изведнъж е получил пристъп на някакво величие, героизъм и желание за мъченичество. Той разперваше ръце, като че го разпъват, и викаше пред своите сънародници: „Малък човек съм и по име, и по богатство, но не съм малък във вярата си и в страха от бога. И предпочитам да изгубя живота си и единствената си дъщеря, в морето да я хвърля, но да не я дам на неверника.“ И все така. Като че той и неговата вяра са главното нещо, а дъщерята — второстепенното.

Впрочем героизмът не струваше много на дребния търговец от стръмната улица. Дори не му се удаде случай да стане мъченик. Омъжиха насила момичето за един грък вън от Смирна, глухо, без сватбено тържество, като криеха мястото и деня на тръгването. Бояха се да не я грабне Кямил, но той вече се беше оттеглил още с получаването на удара. И

точно тогава истински и напълно можа да разбере онова, което по-рано, увлечен и млад, дори не подозираше: какви неща могат да разделят мъжа от жената, която обича, и изобщо хората един от друг.

След това Кямил прекара две години на някакво учение в Цариград. Върна се в Смирна изменен и много състарен. И тук се видя самотен. От гърците го разделяше всичко, а с турците го свързваха малко неща. Връстниците, с които само до преди няколко години прекарваше времето си в игри и забавления, му бяха вече чужди и далечни като хора от друго поколение. Заживя с книгите. На двадесет и четири години той беше млад и богат чуждак, който не знае какво притежава и как да се разпорежда и управлява имането си. Пътува по малоазиатския бряг, отиде в Египет и на остров Родос Избягваше хората, към които спада по име и по обществено положение и които започнаха да го считат за чужд, дружеше само с хора на науката, без оглед на това кои са и какви са по вяра и произход.

А миналата година в Смирна почнаха да обикалят чудни слухове, неопределен и неясен шепот, че книгите са ударили сина на Тахир паша в главата и че той не е добре, не му е всичко в ред. Говореше се, че като проучвал историята на турската империя, той „се преучил“ и като си въобразил, че в него живее духът на някакъв нещастен принц, започнал да вярва, че е някакъв неполучил султан.

— Е? А! — прекъсна Хаим за момент своя разказ, като не пропусна да изтъкне какъв град е Смирна, който е оклеветил и докарал в тоя затвор не само него, Хаим, а ето и такива видни и непорочни хора като този Кямил ефенди. Но веднага продължи: — Като казвам — продължаваше Хаим, — че слуховете започнаха да обикалят из Смирна, не ме разбирайте, че това се отнася до целия многолюден град. Какво е Смирна? Като погледнеш отгоре, от платото под Кадифекале, струва ти се, че няма край. И наистина е просната нашироко. Много къщи и много народ. Но ако погледнеш строго, това само стотина семейства, петдесетина турски и толкова гръцки, малкото висши чиновници около валията и комендантът на пристанището, общо хиляда-две хиляди души. И това е всичко, защото те решават всичко и те значат нещо, останалите работят и се мъчат, осигуряват своя живот и живота на близките си. А тези стотина семейства, макар че не винаги дружат и се виждат помежду си, знаят едни за други всичко, оглеждат се, измерват се и се следят от поколение на поколение. И по бащина, и по майчина линия Кямил спадаше към това малцинство. Необикновената съдба на неговото семейство и неговият необикновен начин на живот всякога са привличали вниманието и са

предизвиквали любопитство. А в Смирна се разказва и преразказва, и се злослови, и се преувеличава както навсякъде по света, дори малко повече.

За Кямил, който през последните няколко години не е участвувал в живота на своите връстници — видните и богаташки младежи, се говореше доста в негово отсъствие и всъщност точно поради отсъствието му. Говореха за неговите исторически проучвания; някои с учудване, други с присмех.

На една тераса десетина видни младежи пиели и пушели в компания с още толкова свободни момичета от пристанището и някой споменал Кямил, неговата нещастна любов и необикновения му живот. Един от приятелите му казал, че Кямил проучва подробно времето на Баязид II, особено живота на Джем султан, и че поради това е пътувал до Египет, ходил е на остров Родос и че сега се готви да отиде дори в Италия и Франция. Момичетата попитали кой е този Джем султан, а младежът им обяснил, че това е Баязидовият брат и противник, който бил надвит в борбите около престола, побягнал в Родос и се предал на християнските рицари. Там някъде и умрял, а султан Баязид пренесъл тялото на нещастния си брат-отстъпник и го погребал в Бруса, където и днес стои неговото тюрбе^[1]. Тогава в разговора се намесил един вятърничав младеж, един от тези, които поради своето буйно въображение и необмислени приказки често вредят на себе си и още по-често на другите:

— След нещастната си любов към хубавата гъркиня Кямил също така нещастно се влюбил в историята, която проучва. Той си е въобразил, че е Джем. Така се държи към всичко и така приема всичко около себе си. И в разговорите си бившите му приятели с присмех и съжаление го наричат само Джем султан.

Когато се спомене случайно султановото име, особено когато се заговори за някакви спорове или борби в царския дом, па дори и из далечното минало, това никога не остава там, в компанията, в която е споменато. Винаги се намира някоя птица, която отлита и съобщава на царя или на царските хора, че е споменато неговото име, кой го е споменал и как. Така се случува, че невинната и съкровена страст на Кямил, чрез устата на един, глупак и ухото на един доносник, стигна и до прага на измирския валия, където намери съвсем друг прием и получи съвсем ново значение.

Валия на измирския вилает бе тогава един суров и старателен чиновник, тъп и болезнено недоверчив човек, който и насън трепереше да не убегне от око̀то му някоя политическа нередност, заговор или нещо подобно.

(Но цялата му строгост и старанието в „политическите и държавните работи“ не му пречеха да приема големи подкупи от търговците и притежателите на кораби. Поради това измирският кадия беше казал за него, че е човек с къс ум и дълги пръсти.)

Като слушаше доноса за Кямил, първото нещо, което си помисли валията и за което дори през ум не минаваше на младежа, беше фактът, че и сегашният султан има брат, когото е обявил за малоумен и държи заточен. Това беше общоизвестно, макар че за него никой никога не говореше. Тази прилика го обезпокои. А когато точно тези дни, по повод на някакви смутове и вълнения в европейската част на Турция, от Цариград бе изпратено до всички валии строго окръжно, с което властите в цялата страна се предупреждават и призовават да бъдат побдителни към смутителите и агитаторите, които незвани се занимават с държавните работи и се осмеляват да петнят дори името на султана, валията, като всеки лош чиновник се почувствува лично засегнат. Стори му се, че това предупреждение може да се отнася само за неговия вилает, а тъй като във вилаета няма нито един такъв „случай“, това е само Кямиловият „случай“.

Една нощ заптиетата обкръжиха къщата на Кямил, извършиха обиск. Взеха всичките му книги, а него затвориха в родния му дом.

Когато валията видя купчината книги, при това на различни чужди езици, и множеството ръкописи и бележки, той толкова се обърка и така се ядоса, че реши на своя отговорност да арестува техния собственик и да го изпрати в Цариград заедно с книгите и ръкописите. Той не можеше да си обясни защо книгите, особено чуждите книги, и то толкова много, предизвикват у него такава омраза и толкова голям гняв. Но омразата и гневът не търсеха обяснение, а взаимно се подтикваха и успоредно растяха. Валията беше уверен, че не е сгрешил и че е улучил истинското място.

Известието за арестуването на Тахирпашовия син разтревожи много видни хора, особено хората от улемата^[2]. Кадията, образован, възрастен човек и приятел на Тахир паша, лично отиде при валията. Изложи му целия случай с Кямил — че е без пороци, че с живота си

може да служи за пример като добър младеж и истински мюсюлманин, че поради нещастна любов е изпаднал в някакъв унес и меланхолия и цял се е предал на науката и книгите, а ако е прекалил, на това трябва да се гледа преди всичко като на болест, а не като на някакво лошо и злонамерено дело и че заслужава почит и съжаление, а не заточение и наказание. Очевидно цялата работа е едно голямо недоразумение. Това, с което той се занимава, е история, наука, а от науката не може да има вреда. Но думите му се разбиваха в глупостта и недоверието на тоя чиновник.

— Аз няма да си бия главата с това, ефенди. Историята или как го наричат това там, не го зная. Но ми се струва, че по-добре ще бъде и за самия него да не знае и да не изследва кой султан какво е правил някога, а да слуша това, което заповядва сегашният.

— Ама това е наука, това са книги! — прекъсна го огорчено кадията, защото той от опит знаеше колко вредни могат да бъдат и в обществото, и в личния живот хората, които поради своята ограниченост неограничено вярват в своя ум и в проникателността си, и в точността на всяко свое разсъждение и заключение.

— Е, значи, не му струват книгите. Джем султан! Претендент! Борба за престола! — Думата е казана, а каже ли се веднъж, думата не се спира, а продължава да върви и пътем расте и се изменя. — Аз не съм крив за тия думи, а той; нека той си отговаря за тях.

— Ама често приписват на човека и каквото не е било! — пак се опита кадията да защити младежа.

— Ако са го набедили и очернили, той нека се оправя и ще се оправя. Аз нито чета книги, нито искам да мисля за другите. Нека всеки да мисли за себе си. Защо аз да треперя за него? В моя вилает всеки трябва да внимава какво прави и говори. Аз знам само едно: ред и закон.

Кадията вдигна глава и го погледна остро и укорително.

— Мисля, че всички пазим закона и реда!

Но разгорещеният човек не позволи да го объркат и прекъснат.

— Да, ред и закон. А чиято глава стърчи над тях, ще я отрежа, кълна се в царската си служба, па дори да е на единствения ми син. Аз не търпя тук дребни нередности, та ще търпя съмнителната ученост на тоя млад ефенди.

— Но то би могло тук да се оправя и разчисти.

— Не, ефенди. Заповедта, е заповед, а заповедта нарежда не така, а иначе. За царе и царски работи е говорил, нека на царския праг да отговаря. Ето му го Стамбул, нека там обяснява всичко, което е прочел и написал и което е разправял на хората. Те да си блъскат главите. Ако е прав, няма от какво да се страхува.

И това беше всичко. Старият кадия гледаше пред себе си тоя валия. Без мустаци, дребен, докаран, хилав и безпомощен, за пет пари хляб не може да изяде, а толкова злини може да направи. Винаги подозрителен и кисел, при две възможности винаги склонен към положата, а когато се уплаши от нещо, както сега, става страшен. И за кадията бе ясно, че не си струва повече да говори с тоя валия, който ще направи това, което си е намислил, а трябва да търси други пътища, за да помогне на младежа.

И Кямил бе изпратен в Цариград под сигурна, но дискретна охрана. (Това беше единствената отстъпка, която валията направи на кадията.) А с него — и неговите книги и ръкописи, всичко запечатано. Щом научиха това, кадията и другите приятели на невинния младеж изпратиха свой човек след него да обясни работата в Цариград и да му помогне. Когато човекът пристигна в Цариград, Кямил бе вече изпратен при Латиф ефенди да го задържи в ареста.

Такава беше Историята на Кямил ефенди, така, както Хаим можеше да я узнае и види, а тук е разказана накратко, без Хаимските повторения и забележки и без многобройните „Е? А!“

[1] Тюрбе — гробница на мохамедански първенци. — Б. пр. ↑

[2] Улема — мохамеданска богословска институция. — Б. пр. ↑

IV

Карагъоз най-много се плашеше от политическите арестанти. Предпочиташе да се бори със стотици дребни и едри престъпници от обикновените криминални, отколкото да има работа с един политически виновник. Настръхваше само когато чуе за тях. Търпеше ги при себе си като „проходящи“, защото така трябваше да бъде, но никога не искаше да се занимава с тях; заобикаляше ги като чумави и се стараеше да се отърве колкото е възможно по-скоро от всичко, което е „политическо“ или което под такова име дохожда при него. А у тоя арестант, когото доведоха от Смирна, всичко беше чудно: от знатно турско семейство бе и сандъци с книги и ръкописи идваха след него, и не се знаеше точно дали е луд или умен. (А лудите и всичко свързано с тях вливаха у Карагъоз суеверен страх и органично отвращение.) Но не можеше да не го приеме. Така Кямил бе затворен в една от общите килии, дето, както видяхме, си намери място през първите два дни.

Още на другия ден човекът, когото бе изпратил кадията от Смирна, издействува пред висшите власти Кямил да се отдели, като му се даде в Двора отделна стая и бъде гледан добре, докато го разпитат и докато се види какво е истинското положение. И така стана.

През следващите дни фра Петър обикаляше голямото дворище с бавни крачки, като че търси нещо или очаква някого, и постоянно прекарваше поглед по прозорците и чардаците на зданията наоколо. От време на време към него пристъпваше Хаим. Той беше напуснал вече мястото си до фра Петър и двамата търговци и си беше избрал друго, още по-усамотено. Като причина посочи течението. А само след два-три дни призна на фра Петър поверително, че се съмнява дали ония двамата търговци не са шпиони. Фра Петър се изсмя и отхвърли подобна мисъл. Той се вгледа по-добре в слабото лице на Хаим и за пръв път забеляза по него чуден и странно съсредоточен израз, какъвто се вижда по лицата на хора, които вътрешно се борят с погрешните си мисли и въображаеми страхове.

След два дни, с наведена глава, докосвайки с дългия си остър нос ухото на фра Петър, Хаим пак шепнеше за някакъв друг шпионин и го предупреждаваше да се пази.

— Я остави тия приказки, Хаиме, и не ги казвай никому.

— Аз само на вас.

— Ама никому недей, дори и на мене. За такива неща не се говори — защищаваше се фра Петър; внезапното и голямо доверие, което Хаим проявяваше към него, беше му неприятно.

И това се повтори няколко пъти. Фра Петър вече започна да свиква с приказките му. Потупваше го по рамото и го успокояваше, старайки се винаги да даде на разговора някакъв шеговит и безгрижен тон.

— Ама кой? Оня, русия, високия? Не виждаш ли, клетнико, че самият той е полумъртъв от страх и че нищо не го интересува? Тоя човек е невинен като агне, а ти излишно се плашиш и подозираш хората.

Хаим се успокояваше за един-два часа, но не издържаше дълго и пак се приближаваше до фра Петър и го уверяваше, че само в него има доверие, и продължаваше предишния разговор.

— Добре, не е тоя, за когото погрешно — да речем „погрешно“ — съм мислил, че е, но има друг, когото съвсем не подозираш. А кой е той? Оня, който стои до портата, гледа пред себе си и се прави, че нищо не го интересува? Оня, който дръзко изглежда всекиго от главата до петите? Оня, безгрижният и на вид глуповатият? Или може би нито един от тях, а някой десети? И понеже нито за един от тях не знаеш дали е той, но също така не си сигурен, че не е, всеки може да бъде. Всеки.

— Остави, Хаиме, за бога, тези глупости — казва фра Петър, като започва да губи търпение.

— Не, не! Вие, уважаеми приятелю, сте добър човек и мислите, че всеки е добър.

— Ама като мислиш добро, добро ще стане, Хаиме!.

— Хе, добро! Добро? — шепне Хаим недоверчиво и бавно си отива с наведена глава и с поглед, прикован в земята.

А на другия ден пак идваше рано-рано, като на изповед. И когато се поосвободеше от страха си, той пак не можеше да стои спокоен. Тогава с живия си и винаги раздражен от нещо говор приказваше за

несправедливостта, която му е нанесена, за хората и нравите в своя град. Фра Петър винаги използваше случая и му поставяше по някой въпрос за Кямил ефенди. Хаим никога не оставаше дължен. И за неща, за които вече е казал всичко, той винаги можеше да говори дълго и обширно, с много нови и достоверни подробности. Фра Петър ги слушаше внимателно, наблюдавайки слабото му, лице и високото му чело. Кожата на това чело бе така опъната и прозрачна, че изпод нея се виждаше всяка, дори и най-малка гънка и цялото устройство на челните кости, а косата му която окръжаваше с чудни кичури това чело, бе леко къдрава и суха, като че някъде в корените я обгаря невидим пламък.

А когато след разговорите Хаим си отиваше, приведен и загрижен, фра Петър го изпращаше с продължителен и съчувствен поглед.

Минаха два дни, а Кямил нито се връщаше, нито се показваше. Хаим, който въпреки личната си мъка успяваше отнякъде да узнае или поне да надуши всичко, обясняваше, че сигурно сега разпитват младежа, а през това време не пускат обвиняемия в дворището, за да не бъде в допир с никого. Когато завършат разпита и изпратят цялата работа в съда, ще започнат пак да го пускат на разходка.

Всичко знаеше и всичко предвиждаше (макар и не винаги съвсем точно) той Хаим от Смирна. В тоя случай предвиди добре.

Тази сутрин фра Петър седеше на камъка и замислен с половин ухо слушаше препирнята, и шума, които достигаха до него от двете страни и се пречупваха и смесваха в слуха му.

Наляво от него неколцина комарджии бяха образували тънък и тесен кръг. Решаваха помежду си стар комарджийски спор, а това тук е като някакъв съд. Хората са мрачни, а говорът им — делови, сух и строг.

— Ти да върнеш на човека парите — казва с тънък, но заплашителен глас един дългуч, който, по всичко изглежда, е някакъв старейшина на комарджиите.

— Това ще му върна! — вика ядосано нисичък здрав мъж с възпалени очи и му показва дясната си ръка от дланта до лакътя.

— Виж го какъв е! А рани човека и насмалко не го уби — намесват се гласове отстрани.

— А защо да не го убия?

— Има каторга, ей!

— Нека има! Ще го убия, щом изляза, и ще го излежа на една кълка.

Надигат се негодуващи гласове, изпод които едва се долавя гласът на високия човек, непрекословен и изпълнен със заплаха.

— Да върнеш парите! Чу ли?

Шумът, който идва от дясната страна, е още по-голям и от време на време надвива шума отляво. Тук е и Заим, и приказливият човек с пехливански ръст, който гърми с хрипливия си бас, и някакъв нов, дребен арестант, когото наричат Софта. Както винаги, те говорят за жени. Заим не казва нищо и може би сега готви нов разказ. Препирнята се води между пехливанина и Софта.

Дребният човек вика, а по гласа му се чувствува, че все подскача, както правят ниските хора, за да придадат по-голяма важност на онова, което казват.

— Арменките, арменките, това са жени, това!

— Какво арменките! Какви арменки! И ти ще ми разправяш за арменските жени. Ти? Че ти си малолетен.

— На тридесет и една съм.

— Не е важно. Не е работата в годините, а ти си такъв, малолетен, и малолетен ще бъдеш и когато станеш на петдесет. Разбираш ли? Ти си и малолетен, и малоумен, и малокръвен, и малодушен, изобщо си всичко, което е — малко.

— А ти си всичко, което е „голямо“ — казва сухо и недуховито дребният човек, докато всички гръмко се смеят.

— Ето, виждаш ли, че не позна. Аз съм всичко, което е прекалено голямо, ако искаш да знаеш, и затова не струвам. Да, и аз не струвам. Но ти, тии?!

Хрипливият бас тук казва нещо, една-единствена кратка дума, която не се чу от общия смях.

После басът пак се обажда. Пак за жените и за любовта на жените. Той като че не може да говори за друго.

— Арменката е като огън в гората: мъчно се пали, но пламне ли веднъж, никой не може да го угаси. Това не е жена — а ангария. Напаст, която се залепва за човека, па робуваш и на нея, и на цялото й семейство, и при това не само на живите, ами и на мъртвите и неродените. Изяждат те, и то почтено и законно, все почтено и по

божия закон. (Всички те са взели бога за ортак.) Арменката е шест дни в седмицата неумита и само в празник се мие. И всички са космати до очите и сармусаклии^[1]. А черкезката?

— Това е жена! — каза утвърдително някой от кръга.

— Това ли? — негодува басът, а думите му се превръщат в някаква сърдита въздишка. — Това, братко, е летен ден, а не жена. Летен ден, та не знаеш кое е по-хубаво, земята или небето над нея. Но трябва добре да се обуеш. И пак не помага, защото и най-добрият майстор не стига. То не е като птица, та като я хванеш, да я имаш. То не се задържа при човека; прелива се като вода; и когато си я имал, пак като че нищо не си имал. То няма памет и не знае ни какво е разум, ни какво е душа, ни какво е милост. А закона й, не можеш го улови.

И пак се каза някаква къса и неясна дума, която предизвика силен смях. Фра Петър се отърси от мислите си и тръгна да седне малко по-далече. Изправи се, но веднага се спря изненадан. Със смутен и тих поздрав пред него стоеше Кямил.

Така става обикновено. Онези, които желаем да видим, не идват, когато мислим най-много за тях и когато най-много ги очакваме, а се появяват в миг, когато в мислите си сме най-далече от тях. И трябва време, за да може радостта ни от новата ни среща да се подигне от дъното, където е потисната, и да излезе на повърхността.

Отместиха се малко по-далече от глъчката и смеха.

— Я, виж ти, я, виж ти! — заговори фра Петър пръв и като объркан няколко пъти повтори тези две думи, докато седяха един до друг. (Той намираще удоволствие и в това, че радостта му изглежда по-малка, отколкото е.)

Далечно и отдавнашно изглеждаше в този миг всичко, макар че бяха минали само няколко дни от тяхната последна среща. Младежът бе видимо отслабнал, като изстискан лимон. Тъмните кръгове около очите му бяха станали по-силни, а лицето — по-дребно и с някаква тънка и трептяща усмивка, която като че го озаряваше отнякъде отвън и му придаваше израз на леко смущение. Дрехите му бяха леко смачкани, брадата пораснала и изоставена, а целият той — още по-висок и някак си странно сдържан и плах.

През тези няколко дни, в които не се бяха виждали, необикновеното приятелство между богатия млад турчин от Смирна и чужденеца-християнин от Босна сякаш бе расло непрекъснато и бързо

и неочаквано се бе развило и затвърдило в тоя чуден двор, както може да стане само при такива изключителни обстоятелства. Техните разговори и сега бяха само едно бавно преразказване на онова, което са видели и прочели. (За себе си никой не говореше нищо.) Но тези разговори се различаваха от всичко, което можеше да се види или чуе наоколо. А това е главното. В такива разговори преминаваше целият им ден от сутрин до вечер, когато затворниците трябваше да се приберат, всеки в своята килия, и с прекъсвания, когато Кямил отиваше да се моли на пладне или по икиндия. Както и преди повече говореше фра Петър, но и участието на младежа в разговора растеше, бавно и незабелязано, но все растеше, макар че гласът му и сега звучеше само като ехо на някакъв по-силен и по-определен глас и след първите няколко думи преминаваше в шепот.

С такъв глас веднъж (фра Петър и сега никак не можеше да си спомни кога и как!) скъпият на думи дотогава Кямил почна да разказва историята на Джем-султан. И оттогава до края вече не говори за нищо друго.

Поводът бе случаен или изглеждаше така. Тихо, като че говори за съвсем обикновено нещо, Кямил запитва;

— Не сте ли срещали в историята името на Джем-султан, брата на Баязид II?

— Не — отговори спокойно фра Петър, като си мислеше развълнувано за разказите на Хаим и гледаше с нищо да не разкрие вълнението си.

— Не сте ли... не сте?

Младежът явно се колебаеше. Но после, след няколко уводни думи, които изговори с престолено равнодушие, започна.

[1] Сармусак (тур.) чесън; сармусаклия — жена, която мирише на чесън. — Б пр. ↑

V

Това е древната легенда за двамата братя в нов и тържествен вид.

Откакто свят светува, непрестанно се раждат и обновяват в света и двамата братя-съперници. Единият от тях е по-възрастен, по-мъдър, по-силен, по-близък до света и действителния живот и до всичко, което свързва и движи повечето от хората, човек, комуто всичко се удава, който всяка минута знае какво трябва и какво не трябва да направи, какво може и какво не може да иска от другите и от себе си. Другият е негова пълна противоположност. Човек с кратък живот, лоша съдба и погрешна първа стъпка, човек, чиито стремежи непрекъснато вървят мимо това, което трябва да стане, и над онова, което е възможно. В стълкновение с по-големия си брат, а стълкновението е неминуемо, той предварително губи битката.

Двамата братя се намерили един срещу друг, когато през един майски ден на 1481 година, при един боен поход, внезапно умрял султан Мехмед II Завоевателя. По-големият брат Баязид, който бил на тридесет и четири години, и по-младият, Джем, който току-що започнал двадесет и четвъртата. Баязид бил управител на Амасия, със столица на Черно море, а Джем — управител на Карамания, в Кония. Баязид бил мургав, висок, малко прегърбен, уравновесен и мълчалив, а Джем — едър, рус и снажен, буен и неспокоен. Макар и твърде млад, Джем създал в своя двор в Кония кръг от хора на науката, поети и музиканти и сам пишел хубави стихове. Освен това бил и добър плувец, атлет и ловец. „Буйна глава“ без мярка в мислите и удоволствията и понеже денят му не стигал, той си вземал и от нощта, каквото може, за да си продължи деня. Знаел гръцки и четял, италиански.

Баязид бил един от ония хора, за които не се говори много. Хладнокръвен и храбър, отличен стрелец на война, той не само като по-голям и по-опитен, но и по своите наклонности много по-добре познавал голямата бащина империя, нейните закони и наредби, източниците на нейните приходи и отношенията ѝ с останалия свят.

Бил един от онези, които във всеки даден момент се занимават само с една мисъл и една работа, и то с най-нужната и най-полезната.

В надпреварата за опразнения престол Баязид бил по-бърз и по-опитен. Джем имал повече привърженици и в двора, и във войската. (Знаело се, че султан Мехмед бил по-наклонен към малкия си син и искал той да го наследява.) Но хората на Баязид били по-здраво свързани и с него, и помежду си и действували по-бързо. Баязид пристигнал пръв в Стамбул и завзел властта. Веднага започнал да готви войска срещу брат си, който със своята войска се намирал на път от Карамания към Стамбул.

Войската на Джем, предводителствувана от Гедик-паша, стигнала до Бруса, древния център на османлийската власт, хубав зелен град по падините на висока планина, и го превзела с бой. Но в равнината стояла войската на Баязид, командувана от Аяс-паша. Започнали преговори. Всеки от двамата братя имал достатъчно доказателства за своето право и предимство. Баязид бил по-възрастен и по-установен, приет и признат вече в Стамбул за владетел. Джем основавал своето право на други доказателства. Баязид е роден при царуването на техния дядо Мурад II, когато баща им е бил само престолонаследник, и при това от майка-робиня. Джем е роден, когато Мехмед II бил вече султан, а майка му била от княжески род от Сърбия. Самият султан Мехмед, без да каже нещо открито, приживе давал да се разбере, че по-малкият син му е по-близък и че в сърцето си е определил нему престола. А единият и другият били подтиквани от силните паши, ръководени от искрена преданост или от егоистични цели.

И както винаги става, всеки от двамата братя намирал достатъчно потвърждения във всичко около себе си за това, което желаел и на което вече бил решен, и достатъчно вяра в своето право и своята сила.

При такива обстоятелства преговорите не могли да дадат плод. Джем търсел своята част от империята в Азия, а Баязид отговарял спокойно, че империята е една и неделима и че султан може да бъде само единият, а на брат си предлагал да се оттегли със своя харем в Ерусалим и там да живее спокойно с голямата сума, която той ще му плаща всяка година. Джем дори не искал да чуе за подобно нещо. Стигнало се до борба. Баязид успял още преди това да вмъкне между

Джемовите съветници един свой човек, Якуб-бей. Джем бил победен и едва спасил главата си. Избягал в Египет, дето бил приет добре от египетския султан; за него този братски разкол бил добре дошъл. Подпомогнат от египетския султан, Джем още веднъж опитал щастieto си, но пак бил победен. Намерил се на малоазиатския бряг без войска, с няколко от най-преданите си хора. (Майка му и жена му с три невръстни деца останали в Египет.) Притеснен, защото знаел какво го чака, ако го хванат, той решил да побегне на остров Родос и да потърси убежище от тамошните християнски власти.

Родос, който само преди няколко години Мехмед II напразно обсаждал, бил в ръцете на силния католишки орден на йоанитите, ерусалимските рицари на ордена „Свети Йоан“, и представлявал важна крепост на западния християнски свят. Джем познавал рицарите от рано, защото по нареждане на баща си водил преговори с тях. Обърнал се към тях с молба за убежище и те, като че само това чакали, изпратили веднага специална галера, която прехвърлила от брега на остров Родос него и цялата му свита — около тридесетина души.

Бунтовникът и претендентът за престола бил посрещнат с царски почести от великия магистър на рицарския орден Д'Обюсон (Pierre d'Aubusson), от всички рицари-монаси и от цялото население. Великият магистър уверявал Джем, че му осигурява свобода, право на убежище и се споразумял с него, че е най-добре да избере Франция за страна, в която да живее, докато щастieto му помогне да се върне като султан в Турция.

Джем и свитата му били изпратени във Франция. А Д'Обюсон започнал да действа по всички линии, за да използва колкото е възможно по-добре този нещастен принц в интерес на своя орден, на цялото християнство, а дори и в своя полза. Ясно му било какъв важен залог държи в ръцете си. Доведен във Франция, Джем не бил пуснат на свобода, както му обещали, а го задържали заточен в укрепените градове, които принадлежали на ордена на ерусалимските рицари.

Около „брата на султана“ се създава водовъртеж от сплетни и комбинации, в които участвуват всички тогавашни европейски държави, папата и естествено и самият султан Баязид. И Матвей Корвин, кралят на Унгария, и папа Инокентий VIII искали да им бъде предаден Джем, за да си послужат с него като със средство в борбата против Турция и Баязид II. Но лукавият Пиер Д'Обюсон задържа при

себе си скъпоценния пленник и с негова помощ по много вещ начин изнудва всички: и Баязид, и египетския султан, и папата. Баязид му плаща голяма сума за издръжката на Джем, а всъщност, за да не пуца Джем и да не го предава другиму. Папата му обещава кардиналски чин, ако му предаде Джем. Египетският султан му дава значителни суми. Дори и нещастната майка на Джем, която живеела в Египет и не е преставала да действа за освобождението на сина си, изпраща пари за Джем, но парите остават у великия магистър.

Борбата около „брата на султана“ и ловката игра на Д’Обюсон траяли осем години. През цялото това време Джем е преместван от един френски укрепен град в друг, винаги под силна охрана от ерусалимски рицари. Малко по малко го лишават от свитата. Накрая му остават само няколко верни придружители. Всички опити да побегне и да се спаси от лапите на вероломните ерусалимски рицари остават безуспешни. От своя страна Баязид прави всичко, за да се освободи от натиска, който извършва над него целият християнски свят с помощта на злочестия брат, който е станал оръдие в ръцете на тоя свят. Той събира сведения за брата си от венецианците, от дубровчаните, от неаполския крал, той поддържа постоянна връзка с Пиер Д’Обюсон и му прави какви ли не отстъпки. Техните интереси въпреки всичко в известен смисъл си съвпадат. За Д’Обюсон е било важно колкото е възможно по-дълго време да задържи Джем в своя власт и чрез него да изнудва с по нещо целия свят, а за Баязид — неговият брат-съперник да се намира в някой сигурен затвор, а не начело на войска, която тръгва против Турция.

На осмата година от пребиваването на Джем във Франция — тоест през 1488 — дипломатическата борба около неговата личност достига своя връх. Във Франция пристигат пратеници от всички страни и всички имат за своя главна мисия личността на Джем. Пратеникът на Баязид, гъркът-католик Антонио Рерико, подпомаган от пратеника на неаполския крал, предлага на френския крал и неговите придворни големи суми, явно и тайно; предлага им властта над Ерусалим, когато Баязид победи египетския султан и превземе този град; дава дарове, за каквито придворните и придворните дами са много алчни. В същото време унгарският крал Матвей Корвин изпраща високопоставени посланици и иска да им дадат брата на султана, та с повече изгледи за успех да нападне Баязида. Но най-жива

е делегацията на папа Инокентий VIII, който, макар стар и болен, не се отказва от намеренията си да вдигне християнските владетели на кръстоносна война против Турция. А за това му е нужно да има в своя власт бунтовния брат на султана като средство.

Но великият магистър на острв Родос преследва своята цел. Той успява да наложи на френския крал своето мнение: че трябва да предаде Джем на папата. През февруари 1489 година рицарите натоварват Джем и малката му свита на една галера в Тулон и след дълго и мъчително пътуване стигат в Чивитавокия, където ги посреща папско пратеничество. С великолепна свита Джем влиза в Рим, където са излезли да го посрещнат кардиналите, целият папски двор заедно с дипломатическите представители. И той, и свитата му са в живописни източни одежди, на хубави коне. На другия ден папата приел много любезно на тържествена аудиенция толкова желани турски принц. Джем отказал да се поклони пред папата, както правят всички други, а се прегърнал с него като равен с равен и владетел с владетел.

Пиер Д'Обюсон станал кардинал, а неговият орден получил не само благодарност, но и други реални привилегии от папата.

Няколко дни по-късно папата приел Джем на частна аудиенция. Тогава разговаряли по-откровено. Джем заявил, че рицарите от Родос са го измамили и досега са го държали в затвор. Молел папата да го пусне да отиде в Египет, където живеят майка му и семейството му. Джем говорил така трогателно, че в очите на папата блеснали сълзи. Той утешавал Джем с хубави думи, но всичко си оставало само на думи.

Голямата дипломатическа игра около Джем продължава и става по-оживена. Папата развива своята акция за създаването на лига на християнските владетели против Турция. В този кръстоносен поход Джем трябва да изиграе важна роля, а Ватикана е за него златна клетка. Матвей Корвин иска Джем за своя поход против Турция. Същото прави и египетският султан и предлага откуп от шестстотин хиляди дуката и още шестдесет хиляди от Джемовата майка.

През 1490 година умира Матвей Корвин. Това е тежък удар за идеята за общ християнски поход против Баязид. Като узнава, че Джем е във властта на папата, Баязид изпраща специален пратеник в Рим. Папата го приема на аудиенция и тук се откриват всичките лъжи и сплетни на Д'Обюсон и излизат наяве сумите, които той е получавал

от Баязид. Баязид иска от папата да задържи Джем при себе си при същите условия, при които са го държали и рицарите от Родос, тоест при известни политически отстъпки и 40 000 дуката годишно. За да изплати сумата 120 000 дуката, определена за три години, пратеникът имал нареждане лично да види Джем и да се увери, че е жив и че наистина е той. Джем се съгласява да приеме пратеника, но само като султан, с пълен церемониал. Седял с кръстосани крака на специален престол, окръжен от своята свита. До него бил един от кардиналите. Баязидовият пратеник паднал по очи пред Джем и му предал писмото и даровете, които изпраща брат му. Писмото било прочетено на ухото на Джем, а даровете той дал на хората от свитата си да ги разделят помежду си, без да ги погледне.

Инокентий VIII не престава да действа за създаване на лига против Турция, а Баязид преследва своите планове против Унгария и Венеция. Във всичко това Джемовата личност играе голяма роля. Султанът изпраща на папата „копието, с което е прободен Христос на кръста“ и други скъпоценни реликви, искайки от него само едно: да държи Джем заточен и да не го предава на никого. А папата иска от Баязид да не напада християнските страни, в противен случай той ще използва Джем и ще го постави начело на голям поход против Турция.

По това време умира папа Инокентий VIII. Докато се извършва изборът на нов папа, Джем за по-голяма сигурност е затворен в крепостта „Свети Анджелио“. За нов папа е избран дотогавашният кардинал Родриго Борджия, известен като папа Александър VI.

Изглеждаше, че за турския затворник са настанали по-добри времена. Той се сприятелил със синовете на папата, движел се по-свободно, участвувал в тържествата. В хрониките и писмата, както и в картините на съвременниците Джем е представен като човек на тридесетина години, но който изглеждал като четиридесетгодишен. Пълен, мургав, с напълно спуснат ляв клепач, като „човек, който се прицелва“. Мрачен и буен и безмилостен към прислугата, пристрастен към удоволствията, особено към пиянството, защото в него търси сън и забрава.

В това време между западните християнски владетели настават нови големи размирици. Младият френски крал Карл VIII тръгва с войска към Италия, за да превземе Неаполитанското кралство, към

което предявява права и оттам, както сам казва, да поведе войските на християнската лига на кръстоносна война против Турция. Папата прави всичко, за да осуети неговото влизане в Италия. В това време Александър VI води преговори с Баязид и дори иска от него да го подкрепи против френския крал. Баязид му изпраща уговорената сума от 40 000 венециански дуката за годишната издръжка на Джем, а в специално лично писмо предлага на папата 300 000 дуката, ако му предаде трупа на Джем. Тази преписка хванали папските противници в Италия и я обявили.

Карл VIII нахлува в Италия. Превзема бързо град след град и в последния ден на 1494 година влиза в Рим. За папата не остава друго, освен да се споразумее с младия завоевател колкото е възможно с по-малко вреди и загуби. Едно от исканията на Карл било папата да му предаде „брата на султана“, с когото той възнамерявал да си послужи в борбата против Баязид. Съгласили се Карл да вземе Джем със себе си в похода срещу Неапол и по-късно срещу Турция. Но папата поискал кралят на Франция да му гарантира, че след свършването на войната ще му върне скъпоценния пленник. Папата също така с договор си осигурил ония 40 000 дуката, които султанът редовно изпращал, да продължават да се дават на него.

На тържествена аудиенция пред многобройни свидетели той предал на френския крал Джем и неговата вече съвсем незначителна по брой свита. Когато папата съобщил това решение на Джем, той заявил, че е пленник и му е все едно кой ще го държи в плен, папата или френският крал.

С хубави думи папата се опитал да разубеди и успокои Джем, а Карл VIII бил внимателен и се отнасял към него като към владетел.

Когато Карл VIII тръгнал против неаполския крал, повел със себе си и Джем със свитата му, и сина на папата Чезаре, кардинал на Валенция, като заложник. Но по пътя лукавият Чезаре избягал, а Джем се разболял. Боледувал само няколко дни. Умрял в Капуа, преди да стигнат до Неапол.

На своите хора, които били заедно с него през цялото време на пленничеството, той заръчал непременно да пренесат тялото му в Турция, за да не могат неверниците да го използват и като мъртъв. Продиктувал писмо до брата си Баязид, в което молил да позволи на

семейството му да се върне в Стамбул и да бъде милостив към онези, които са били негови верни придружители в дългото му пленничество.

Карл VIII наредил тялото на Джем да се балсамира и да се положи в оловен ковчег.

Веднага се пуснал слух, че папата отровил Джем или че го е предал на краля вече отровен. Венецианският сенат побързал да извести на султан Баязид за смъртта на Джем, в желанието си да бъде първият, който съобщава на могъщия султан такава приятна вест.

Походът на Карл VIII завършил безславно. Карл се върнал във Франция, където наскоро умрял. Тялото на Джем останало във властта на неаполския крал. Около това мъртво тяло се водила дълга преписка. Неаполският крал изнудвал Баязид. Обадил се и папа Александър, VI да иска своята част. Но неаполският крал извлякъл най-голяма полза. Това мъртво тяло му послужило да сключи благоприятен договор със султана и чак през септември 1499 година то било най-после предадено на Баязид, който го погребал тържествено в едно тюрбе в Бруса, където лежат заровени турските владетели.

VI

Това е само скелетът на Кямиловия разказ, набързо и накратко изложен. Много по-дълго и по-живо, и другояче изговорено бе онова, което фра Петър чу от своя нов приятел. И всичко се свеждаше до едно: съществуват два свята, между които няма и не може да има истински допир, нито възможност за споразумяване, два страшни свята, които са осъдени на вечна война в хиляди форми. А между тях стои един човек, който по свой начин се бори с тези два воюващи свята. Царски син, царски брат, сам цар по свое най-дълбоко убеждение и чувство и в същото време най-нещастен от всички хора. Отначало издаден и победен, а след това измамен и лишен от свобода, самотен и отделен от семейството и от приятелите си, доведен до трагична безизходност и изложен пред очите на целия свят като на позорен стълб, но с горда решимост у себе си да изтърпи това положение и да остане онова, което е, да не изгуби целта пред очите си и да не отстъпи нито на брата си — палач, нито на неверниците, които подло го мамят, изнудват, продават и препродават.

Както никога през живота си фра Петър се наслуша тук на чуждестранни имена на градове и на могъщи светски хора, царе, крале, папи, князе и кардинали, следейки всички промени и движения в необикновения живот на Джем-султан. Той дори не можа да запомни и повтори всички тези имена. Често се случваше, както слуша, да загуби нишката на разказа на младежа и да не знае вече в този разказ кой кому е роднина, кой кого измамва, купува и продава, случваше се дори да престане да следи разказа, а да мисли за своето нещастие. Но и тогава се правеше, че слуша, защото му беше мъчно за човека, който очевидно правеше големи усилия, за да разкаже всичко докрай и подробно.

А в този разказ имаше и съвсем неясни за него неща като Джемовите стихове за съдбата, за виното и пиянството, за хубавите момичета и момчета. Кямил ги декламираше наизуст като свои собствени. Имаше и думи, и разсъждения, които го смущаваха и

объркваха, като резките заключения на Джем за папите и за другите черковни старейшини. Но фра Петър смяташе, че не му е тук мястото и времето всичко това да се разгледа и изясни. Толкова повече, че и за самия него много неща не бяха ясни и разбираеми. Нека си каже човекът всичко. Към него хората винаги пристъпваха свободно, навред, та и тук бързо се свързваха с него и леко му се доверяваха. А той приемаше това като нещо естествено, само се стараеше внимателно да изслуша всичко. Винаги, че и сега.

А това с младежа от Смирна отиде далече и трая дълго. Цели часове той съвсем се забравяше, разказвайки за съдбата на Джем-султан, като че се отнасяше за нещо, което трябва да бъде казано колкото е възможно по-скоро, още в този миг, защото утре може да бъде късно. Служеше си ту с турски, ту с италиански език, като забравяше в бързината да преведе френските и испанските цитати, които казваше наизуст.

Започваха разговор рано, под топлатата сянка на един навес, която ставаше все по-къса, и го продължаваха по други закътани места в големия двор, като се криеха от слънчевата светлина и от шумните и досадни игри и свади на арестантите.

Фра Петър забеляза, че Хаим никога не се приближава до него през време на тези разговори, а само когато го срещне сам. Но се случваше някой от арестантите да се приближи, уж на минаване, и да се опита между другото да чуе нещо от шепота на младежа. Тогава Кямил изведнъж млъкваше и като лунатик, пробуден от своя опасен унес, изпадаше в тъпо мълчание, прекъсвано от механичното и искрено „да, да!“, след това неочаквано и хладно се сбогуваше, като произнасяше незначителни думи, и си отиваше.

На другия ден се появяваше в същото настроение, с неясни следи от някакви нощни разкайвания и решения, мълчалив и напълно затворен в себе си, със слаба усмивка, която заличава всичко и нищо не казва, и с обикновени думи за съвсем обикновени неща. Но това траеше кратко. В хода на разговора неговото неразположение се променяше незабелязано, незабелязано и за него, и за фра Петър. Без да знае как и защо, той пак се предаваше на своята страст и тихо и живо, като че се изповядва, разказваше на фра Петър за Джем и за неговата съдба.

Още на третия ден бе разказана цялата история, до тъжния и тържествен край, до светлото, величествено тюрбе в Бруса, чиито бели стени са изписани с най-хубавите глави от корана, калиграфски стилизирани във вид на чудни цветове и кристали. Но тогава започна разказването на отделни сцени с всички подробности. Нижеха се щастливите и нещастни дни на Джем, неговите срещи и сблъсъци, влюбвания, омрази и приятелства, опитите му за бягство от християнския плен, надеждите и отчаянията, размишленията през време на дългите безсъници и заплетените сънища в кратките часове на спането, неговите доблестни и горчиви отговори към високопоставените личности във Франция и Италия, гневните монолози в самотата и заточението, изговорени не с гласа на Кямил, а с друг глас.

Без увод и видима връзка, без хронологичен ред младежът започваше да разказва някаква сцена от средата или от края на Джемовото заточение. Говореше тихо, с наведен поглед, без много да държи сметка дали неговият събеседник го слуша и може ли да го следи.

Фра Петър не си спомняше дори кога всъщност започна този разказ без ред и без край. Също така не забеляза дори мига, тежкия и решителен миг, в който Кямил ясно и за първи път от косвеното разказване на чуждата съдба премина към тон на лична изповед и започна да говори в първо лице.

(Аз! — Тежка дума, която в очите на тези, пред които е казана, определя нашето място, съдбовно и неотменно, често пъти далеч пред или зад това, което ние знаем за себе си, извън нашата воля и нашите сили. Страшна дума, която, изговорена веднъж, завинаги ни свързва и отъждествява с всичко, което сме намислили и казали и с което никога и през ум не ни е минавало да се отъждествим, а всъщност в себе си отдавна вече сме едно.)

Във все по-голямо недоумение, със страх, скръб и мъчно прикривано безпокойство фра Петър продължаваше да слуша разказа. Когато вече се отделяше от Кямил и размишляваше за него и неговия случай (а невъзможно му беше да не мисли за това), той се упрекуваше защо решително не го отклони от пътя, който, ясно, не води към добро, защо не го раздруска и изтръгне от неговата заблуда. Но въпреки това, когато на другата сутрин отново се намереха и младежът пак се

предаваше на своите нездрави представи, той слушаше, с леко потръпване и с дълбоко съчувствие, като непрестанно се колебаеше дали да го прекъсне и върне към действителността. А когато си спомнеше снощното решение, което смяташе за свой дълг и се опиташе да обърне разговора към друг предмет или уж случайно, с лек намек да отдели Кямил, който говори, от мъртвия Джем-султан, той го правеше плахо и нерешително. Много му беше жал за младежа. Неговата вродена непосредственост и чистосърдечност, с която иначе винаги можеше да каже на всекиго всичко, беше като упоена и умъртвена от упоритото говорене на Кямил. И всичко винаги свършваше с това, че накрая фратерът отстъпваше и мълчаливо, без одобрение, но и без гласно противопоставяне слушаше страстния шепот на младежа. Онова, което не е, което не може и не трябва да бъде, бе по-силно от онова, което е и което съществува, очевидното, истинското и единствено възможното. А после фра Петър пак се укоряваше, че и този път е отстъпил пред непреодолимата вълна на лудостта и че не е направил по-голямо усилие да върне младежа на пътя на разума. В такива мигове се чувствуваше като съучастник в тая лудост и решаваше, че още утре в първия удобен миг ще направи това, което е пропуснал да направи.

Това трая пет-шест дни. Започваше всяка сутрин почти в един и същ час като някаква установена церемония и с две-три кратки прекъсвания траеше до надвечер. Разказът за Джем-султан и неговите страдания и подвизи изглеждаше неизчерпаем. Но една сутрин Кямил не се появи. Фра Петър гледаше да го види, чакаше го и неспокойно ходеше из всички кътища на Двора. На два пъти през тоя ден към него се приближи Хаим със своите все едни и същи тревожни оплаквания и страхове за неправдите в Смирна и за шпионите и различните клопки тук, в Прокълнатия двор. Той го слушаше разсеяно. А в това време си мислеше за отсъстващия Кямил.

Струваше му се, че го вижда и го чува като снощи, преди раздялата, да говори бързо, сякаш чете.

— Застанал прав, в разкошна празнична дреха, на палубата на кораба, който пристигаше в Чивитакекия, и наблюдавайки пъстрото и по протокола наредено множество от папската войска и черковните сановници, Джем мислеше оживено и ясно, както мислим само в часовете, когато сме напуснали едно място, а още не сме пристигнали

в другото. Мислеше хладнокръвно за своето нещастие и го виждаше ясно и безмилостно, така както човек може да го вижда само когато, скрит и невидим, слуша за него от чужди уста.

Ето, навред го срещат чужди хора, като жива стена на неговата тъмница. И какво може да очаква от тях хора? Може би съжаление? Това е единственото, което не му трябва и което никога не му е трябвало. Съчувствието, което понякога са оказвали към него отделни добри и благородни хора, е за него само мярка за злата му съдба и безпримерното унижение. И за покойниците съжалението е тежко и обидно, а как ли се понася то, докато човек е още здрав и разбира всичко, жив гледа в очите живи хора, за да прочете у тях само едно: съжаление?

От всичко, което светът има и представлява, аз исках да направя средство, с което да победя и завладея света, а сега този свят направи от мен свое средство.

Да, какво е Джем Джемшид? Роб — това е малко. Робът, простият роб, когото водят във вериги от пазар на пазар, все пак се надява на милост от добрия господар или на откуп, или бягство. А Джем нито може да очаква милост, нито може да я приеме, ако някой пожелае да прояви милост към него. Откуп? За него не събират откупи, напротив, плащат цели богатства и от едната, и от другата страна, за да остане роб и средство и да не се откупи. (Изключение прави майка му, непоколебима, прекрасна жена, създание над създанията, но с немощните си усилия само увеличава товара на неговото унижение.) Бягство? Трудно може да избяга и неизвестният роб от веригите, но когато бяга, той винаги има малка надежда, че ще измами гонителите и ще се добере до някой свой свят, в който ще може да живее неизвестен и свободен между свободни и неизвестни хора. А за него не съществува възможност за бягство. В целия обитаван и познат свят, разделен на два лагера, турски и християнски, няма за него прибежище. Защото, там или тук, той може да бъде само едно: султан. Победител или победен, жив или мъртъв. Затова той е роб, за когото вече няма бягство нито в мислите, нито в сънищата. Това е пътят и надеждата на по-малките и по-щастливите от него. А той е осъден на бъде султан, пленен тук или жив в Стамбул, или мъртъв под земята, но винаги и само султан, и единствено в тази посока може да бъде неговото спасение. Султан и нито на косъм по-малко, а това ще рече

нито на косъм повече, защото повече от това няма. Това е робство, от което няма бягство дори и след смъртта.

Корабът се удари тъпо с борда си о каменния бряг. Тишината бе толкова голяма, че и това се чу и като леко ехо премина по брега, на който всички, от кардинала до коняря, без да трепнат, гледаха снажния човек с бял, извезан със злато висок каук на главата, който стои като идол, на три крачки пред своята свита. И нямаше човек, който да не види в него султана и който не виждаше, че този човек друго не може да бъде, макар че за това загива.

Докато разказваше това, Кямил сам ставаше. (За да не позволи на стражарите да го вкарват в стаята като другите, той обикновено си тръгваше сам малко преди определеното време.) След обичайния тих поздрав той изведнъж изчезваше в една от кривулиците на Прокълнатия двор, по затъntenите ъгли на който вече падаха първите сенки на здрача.

VII

Младежът не се появи нито на другия, нито на третия ден. А около пладне дойде Хаим и като хвърляше предпазливи, изпитателни погледи навсякъде около себе си, каза, че с Кямил се е случило нещо, което не е добро. Повече от това и той дори не знаеше да каже.

Едва след два дни Хаим, който през това време не стоя спокоен, дойде вече със сглобен разказ за изчезването на Кямил.

Отначало тъжен и с наведена глава, той обикаляше пространството около фра Петър в широки, а после във все по-тесни и по-тесни кръгове и елипси; хвърляше изпод око погледи наоколо, като очевидно се стараеше да придаде на разговора вид на случайна среща при разминаване и, разбира се, не подозираше доколко тези негови „мерки на предпазливост“ са напразни и прозрачни. Когато се приближи, запита тихо:

— Разпитаха ли ви?

— Не — отговори виновно фра Петър, комуто „мерките“ на Хаим започнаха да стават досадни.

Но като се надяваше, че Хаим е научил нещо за Кямил, веднага повтори по-меко:

— Не са. А какво ново има?

Тогава Хаим започна да разказва. Отначало все се държеше като човек, който се е спрял пътем, случайно и които веднага ще тръгне нататък, и хвърляше кратки погледи наоколо, но малко по малко все повече се увличаше и говореше все по-живо, без да повишава глас.

Разбира се, в това, което казваше, имаше отделни неясни и необясними неща, но затова пък други бяха разказани с такива и толкова подробности, като че ги бе видял с очите си. Хаим знаеше всичко и виждаше и онова, което не можеше да се види.

Когато при първия здрач Кямил се прибрал в своята килия, която пазачът заключил след него, в широката стая било още светло. В два чисти, покрити сахана вече изстивала вечерята, каквато другите арестанти не получавали. Всичко било както и други вечери. Ходене от

ъгъл до ъгъл и очакване на съня, за който се знае, че няма да дойде. Малко по малко утихнали и последните шумове долу в двора. Мракът погълнал белите стени и предметите, стеснил килията около будния човек. Създавал се нов нощен свят и в него започнали да се появяват тихи, недействителни гласове и блясъци от играта на слуха и зрението в тъмнината и безсъницата. В един такъв миг, той сам не помни в кой точно, чуло се отвън, че някой се опитва да вкара ключ в ключалката. Но това вече не било измама на слуха. Вратата наистина се отворила и слаба светлина се появила в нея. В стаята влезли безшумно двама души. Зад тях един слуга носел малка лампа. Той веднага се отдръпнал встрани, повдигнал лампата и застанал неподвижен. Светлината се разляла върху всички. Единият от двамата бил пълен; всичко по него било закръглено и меко: външният му вид, гласът и движенията му. А другият бил слаб, само кожа и кости, черен, с големи очи, скрити в сянка, и големи, страшни ръце, които изпъквали на светлината. Изглеждали като две лица на двуличната султанска правда. Само първият казал учтиво (с учтивост, от която кожата настръхва) добър вечер. И започнало.

С опасно мек глас дебелият чиновник казал, че първият разпит бил по-скоро формален, и че и отговорите били такива. Но с това, разбира се, не могат да се задоволят.

— Трябва да ни кажете най-после, Кямил ефенди, за кого сте събирали сведения за Джем-султан и до подробности сте разработвали начина, по който се осъществява планът за бунт против законния султан и халиф и как се намират средствата и пътищата за отнемане на престола с неприятелска помощ от чужбина.

— За кого ли? — изохкал тихо младежът, целият застанал като за отбрана.

— Да, за кого?

— За себе си, за никого друго. Проучвах това, което е познато в нашата история. Задълбочих се...

— А как така от толкова предмети, за които се пише в книгите и науката, вие сте избрали точно този?

Мълчание.

(Хаим бе вече забравил голямата си предпазливост и говореше живо, с неспокойни мимики на лицето и движения на ръката.)

— Слушайте — продължил спокойно и прекалено тържествено дебелият чиновник, — вие сте умен и образован човек от видно семейство. Сам виждате в каква неприятна работа сте се заплели — или някой ви е заплел. Знаете, че и днес, както и тогава, на престола седи султанът и халифът (бог да го дари с дълъг живот и големи успехи!) и че това не е уместен предмет дори за размишления, а камо ли за проучвания, писане и разговори. Знаете, че думата не остава на мястото си и когато е изговорена в най-гъста гора, а още повече, когато се напише или когато се каже на други, както вие сте писали и говорили из Смирна. Но обяснете ни работата и ни кажете всичко. Ще бъде по-леко за нас и по-добре за вас.

— Всичко, което казвате, няма връзка с мене, нито с моите мисли.

Гласът на младежа звучал искрено, с оттенък на огорчение. Тогава чиновникът изоставил своето тържествено благородно държане и взел тон, който бил много по-естествен за него.

— Чакайте малко! Не може да няма връзка. Всичко има връзка с всичко. Вие сте човек умен, но и ние не сме чак толкова глупави. Не се предприема голямо дело случайно, без някаква цел.

Говорел само дебелият. А Кямил все повече размишлявал върху онова, което чувал от тоя чиновник, и отговарял неясно като някакво ехо.

— Цел. Каква цел?

— Та точно това бихме желали да чуем от вас.

Младежът не отговорил нищо. Като смятал, че го е смутил, дебелият човек продължил самоуверено, разчленявайки сричките:

— И така, молим ви!

Това било казано още по-твърдо и по-сухо, по някакъв нов начин, с оттенък на нетърпение и заплаха.

Младежът хвърлил поглед към тъмните ъгли наоколо си, като че извън този кръг от слаба светлина търси някого за свидетел. Мислил как да каже само една-единствена дума или изречение, с което да разбие това глупаво недоразумение, да обясни всичко и да докаже, че тук няма цел и че за всичко това той не е длъжен, нито може да дава сметка и най-малко в този час, тук и така. Мислил да отговори така, а мълчал. Но говорели двамата чиновници (сега проговорил и слабият) бързо, настойчиво, един след друг.

— Говорете!

— Кажете, и за вас ще бъде по-добре и по-леко.

— Кажете всичко, щом сте почнали.

— И така, с каква цел и за чия сметка?

Отрупвали го с въпроси. Младежът примижавал от светлината и пак така хвърлял неспокойни погледи към тъмните ъгли. Трудно се овладявал и не успявал да разбере добре и да отдели един от друг въпросите. Но изведнъж забелязал, че слабият се е приближил към него, че е повишил тон и му говори на ти.

— Хайде, хайде, говори!

Цялото му внимание се съсредоточило върху това. Почувствувал се засрамен, унижен, слаб и още по-неспособен да се защитава. Вината и нещастieto не са в някаква „цел“, а в това, че довеждат човека (или той сам се довежда) до положение да го разпитват, и то такива хора — туй искал да каже. И мислил, че го казва, а всъщност мълчал.

Така вървяло това и траяло дълго. НеЙде през нощта, извън времето, което слънцето отмерва със своите изгреви и залези, извън всички човешки отношения Кямил признал открито и гордо, че е тъждествен с Джем султан, тоест с човека, който — нещастен като никой друг — е стигнал до безизходност, но не е искал, не е могъл да се отрече от себе си, не е могъл да не бъде това, което е.

— Аз съм това! — казал още веднъж с тих, но твърд глас, с който се изричат съдбоносни признания, и се отпуснал на стола.

Дебелият чиновник отстъпил с неочаквано, неволно движение и замълчал. Но слабият като че не почувствувал нищо от тоя свещен ужас пред човека, който очевидно се е объркал и така завинаги се е поставил извън света и неговите закони. Със своята тъпа и късогледа старателност слабият полицаЙ се полакомил да използва свободното поле, което неговият другар му оставил. Поставил нови въпроси с намерение да извлече от младежа признание, че все пак в Смирна е съществувал някакъв заговор.

Седнал на ниското столче без облегалo, Кямил изглеждал изнурен и цял потънал в себе си. Слабият чиновник обикалял около него и се пъхал в лицето му. Струвало му се, че сега пред него стои едно тяло без воля и съзнание, с което може да прави, каквото си иска. Това го подбуждало и съблазнявало, та станал все по-нетърпелив и безогледен. По едно време той, изглежда, положил една от двете си

страшни ръце на Кямиловото рамо. Но младежът, огорчен и погнусен от тая обидна интимност, рязко го отблъснал. Тогава в един миг се развил истински бой. Намесил се и другият полицай. Кямил се защищавал със сила и пъргавина, каквито никой не можел да очаква. В бъркотията бил блъснат и слугата заедно с лампата, която държал. А когато той успял да се измъкне от лудото кълбо от ръце, крака и удари, изтичал навън и разтревожил целия чардак. (От тоя слуга и от пробудените арестанти в Двора разбрали за нощната сцена с младежа от Смирна, а каквото се прошепне в Двора, веднага го научава и Хаим.)

Същата нощ изнесли Кямил през една от вратичките на Прокълнатия двор.

„Жив или мъртъв? Къде ли са го пренесли?“ — Само това си помисли фра Петър в своето вълнение. А Хаим вече отговаряше и на тия въпроси:

Ако е жив, възможно е да са го пренесли в Тимар хан, край Сюлеймания, където затварят душевно заболелите. Там, между лудите, неговите думи, че е наследник на престола, ще бъдат това, което са всички думи и разговори на лудите — безопасни фантазии на болни хора, на които никой не обръща внимание. Впрочем такъв побъркан и болен човек не живее дълго, а бързо и лесно изчезва от света заедно със своите нездрави мечти и никой не е длъжен да дава някому сметка за това.

Но ако сблъскването е било по-тежко и ако в своята отбрана и в борбата си с двамата младежът е отишъл по-далече и е ранил някого от тях (а изглежда, че е било така, защото после трябваше да мият стаята от кървавите следи), тогава е възможно и царските хора да са отишли още по-далече, защото ударите тук не се броят и лесно преминават границите на позволеното. В такъв случай нещастният син на Тахир паша е вече в гроба. А такъв гроб, с бял камък без надпис, не говори за нищо, нито за царете, нито за техните спорове и борби със съперниците.

Чак когато разказа всичко до края, Хаим се сети за „опасностите“, които го окръжават, и без да се сбогува, хвърляйки наоколо си изпитателни погледи, се отдалечи, като се стараше да се преструва на човек, който се разхожда безцелно по широкия двор.

Фра Петър стискаше зъби от някакъв горчив гняв към своята съдба, към всичко около себе си, та дори и към невинния Хаим и неговата вечна нужда всичко да научи, да го пренесе и изтълкува до подробности. Стоеше на едно място и бършеше студената пот от челото си. Гледайки блуждаещо неравната, сива, утъпкана земя и белите стени пред себе си, като че ги вижда за първи път, той почувствува как по цялото му тяло минава студена и лека вълна от страх. Дано не почнат да го разпитват за разговорите му с Кямил и по такъв начин за втори път да го въвлекат невинен в безсмислено разследване. Истина е, че този Хаим е побъркан човек и вижда опасности и където ги няма, но всичко може да стане.

Скоро след това друга мисъл потисна първата: какво е могло да се случи с Кямил? Сега пък някаква болезнена топлина го изпълни цял. Тежка мъка, която не се понася на едно място и при пълна неизвестност. Почувствува силна необходимост да промени мястото си, да види и чуе други хора, които са далече от тези заплетени, тъмни разкази за Смирна; да види хора, па каквито и да са те, само да са извън тази безумна мрежа, която заплитат, стягат и объркват помежду си всички болни хора, изгубили ума си, и царските полицаи без душа и ум и в която той, без никаква вина, ето, се намери уплетен.

Тръгна из двора покрай отстранените ъгли и сенки, където, в свади, игри или шеги, шумяха пръснатите групи на арестантите.

VIII

След два-три дена се разбра, че няма да го разпитват за дългите разговори с Кямил. Значи, всичко е свършено и — погребано. Изчезнаха страхът и изчакването, но не стана ни по-хубаво, ни по-леко. Напротив. Започна времето без Кямил. Не го забрави, но чувствава в себе си, че вече не го чака.

Още е истинска лятна жега. В Двора всичко е както всякога. Пускат едни, а на тяхно място идват други, но това не се забелязва. Всички са второстепенни и маловажни. Дворът живее сам за себе си, със стотици промени и все същият.

Всяка сутрин се събират под сянка същите или подобни живи кръгове арестанти. Фра Петър застава до първия, „съседския“ кръг. Тук всичко е същото. Заим пак се жени и развежда с някакви нови жени и пак едни грубо го обвиняват в лъжа, а други го слушат. Той е блед, зеленикав и черен в лицето, като че боледува от жълтеница. А погледът му, несвързан с това, което говори, шари, нещастен и безумен от страх и от скритата мисъл за наказанието, което го чака, ако се докаже това, в което го обвиняват.

И останалите говорят за жени, само че по друг начин. Най-много се чува човекът пехливан с хрипливия басов глас. Но за минута са го накарали да млъкне и заедно с другите и той слуша как един възрастен моряк разказва за младата гъркиня, която прислужвала в тяхната кръчма.

— По-едра и по-здрава жена не съм виждал. Галера. А гърдите си носи пред себе си като две възглавници. След нея се движат две меки половини. Само играят. Всеки протяга ръка и хваща, където може и колкото може. Тя се брани, брани я и господарят ѝ, щърбавият грък, но кой може да върже ръцете на моряците? Няма, няма и току я оципят. И най-последно трябваше да напусне работата си. Поне господарят казва така. Но не е било така, той, хитрецът, я скрил в къщата си и я пази за себе си. Ругаят го моряците и въздишат: „Их, язък, каква жена, като копа сено!“ — „Като копа, като копа! — казва

гъркът повече за себе си. — Ама ако беше продължило така, да щипе, който завърне, какво щеше да стане? Сламка по сламка и щяхте да разнесете копата. Негодници!“

— Их — бунтува се хрипливият бас. — Их, их, какви сте! Само за тия кръчмарски мръсници знаете да говорите! И само за гадни работи! Их!

Започват обяснения, от които басът излиза победител: всички принуждават моряка да мълчи и карат баса да продължи някаква история, която е започнал по-рано. И той продължава да разказва нещо възбуждащо и неясно за някаква жена с изключителна красота, родом от Грузия, която тук в Стамбул направила чудеса и умряла млада.

— Това си е такъв род. Баба ѝ била прочута хубавица. Цял Тифлис полудял по нея. Да. Скрили я при роднини в едно селце, доста далече от Тифлис. И поради нея това селце сега се нарича Седем носила, а преди това се е наричало иначе, не зная как. Защото заради нея и нейната красота за половин час паднали седем мъртви глави около нейната къща. Сбили се сватбари и грабители. Три семейства се почернили. А тя умряла от скръб. Не е вехнала полека, а като че от мраз била попарена. Наведнъж. Но и на умирање не искала да каже кого е обичала, нито дали той е някой от загиналите, или е от живите. Ето, от тази своя баба наследила хубостта, снагата, очите...

— Да — казва някой от кръга, — то се знае, че грузинките имат чудни очи.

— Какво се знае? Откъде се знае? Какво знаеш ти, слепецо, за тия работи?

— Защо да не знае? Като че само ти си на тоя свят! — протестираат някакви гласове.

— Не прекъсвайте човека, нека говори! — настояват други.

— Говори, адаш, и не обръщай внимание на никого.

Със силен глас и гневно движение на ръката, с гримаса от погнуса едрият човек махва с ръка:

— Мързи ме да говоря бе. Струва ли си да говориш на това сляпо куче?

Но всички настояват и накрая както винаги някак си го успокояват и все още сърдит, той продължава историята за жената от Грузия и за нейните очи.

— А когато ми каже някой „имаше чудни очи“, на мене ми притъмнява. Какви очи, къорав да ходиш! Като погледнеш тези две очи, ти не си помисляш, че са неща за гледане, каквито всеки има на лицето си, а че са две небесни поляни, от слънце и месечина озарени. Какви звезди и облаци, какви чудеса има в тези поляни! Клети адаш! Гледаш и се вкаменяваш, и се топиш. Изчезваш. Мигар са само „две очи“?! И те, разбира се, гледат, но това е нищо, това е последното нещо. Очи! Какво са тези очи на главата, които имаме и които ни показват да минем пред вратата и да не бутнем лъжицата покрай устата си? А какво са тези две чудеса небесни? Тук няма сравнение. Това се е случило веднъж на тая земя; веднъж и никога вече. И по-добре. По-малко мъка и скръб. Такива очи не би трябвало да умират както другите или не би трябвало да се раждат на тоя свят.

Човекът изведнъж млъкна. Гласът му изневери. От кръга дума не се чу, нито забележка. Това трая един миг. А после пак започна някакъв спор и смях и объркана глъчка от смесени гласове и цветисти псувни.

Докато следеше малко отдалеч разговора в кръга, фра Петър почувствува човек зад себе си. Когато се обърна да тръгне, пред него стоеше Хаим.

В разходките си из двора той редовно попадеше на Хаим, който, гонен от безпокойство и цял изтръпнал, непрекъснато менеше мястото си. Където и да се настани със своя вързоп, вече го чака неговото съмнение във всеки и във всичко. И веднага предприема своите „предохранителни мерки“. А след ден-два напуца и това място и търси ново и по-сигурно леговище. При срещите си с фра Петър понякога минава, като че не го познава, понякога само го поздравява с леко движение на главата, като многозначително примигва, а понякога се приближава и разговаря свободно, докато пак не се досети за нещо и не се отдалечи.

Така и сега сам застана до фра Петър и сам започна разговор за човека с хрипливия бас. И за него знаеше всичко.

Това е човек от прост произход, който поради голямата си сила и изобретателност попадна в по-отбрано общество. Няколко години бе първенец по пехливанлък, известен в цяла Турция. Бе военен доставчик, притежател на кръчма, посредник във всякакви работи. Много пари са минали през ръцете му. Иначе комарджия и пияница, и най-вече женкар. Така хвана някаква болест. Никога не е имал чисти

ръце и не е различавал своето от чуждото, но някак всичко му се разминаваше, докато имаше сила и ум. От две-три години започна да пада по-ниско и по-ниско, почна да губи всякаква мярка. Жените му изпиха мозъка и започна да пропада. Най-после някогашната му среда го прати по дяволите. Смеси се с най-ниските престъпници. Така като многократно фалирал човек и измамник стигна дотук. Вече втори месец е тук, под следствие, и добре вижда как от ден на ден все повече пропада и как се изпарява и малкото ум, който му е останал. Вече не прави разлика между това, което бива и което не бива. И само за жени говори. Това е болест. Той явно, не би могъл и да си представи, че някъде може да съществува любов, страст или само помисъл за любов и той да не участва в тях. И се топи и изчезва като парче захар във вода. От някогашния дерибей и разсипник не е останало почти нищо освен това безплодно препиране с безделниците и постоянната му нужда да говори и разказва. Напоследък е станал по-чувствителен и някак си изтънчен. Разказите му стават все по-живи и по-богати. Неговият някога прочут силен глас сега е прегракнал, постоянно е развълнуван, на моменти се прекъсва от съзлививи хълцания, които той напразно прикрива и маскира, като нахоква тези, които го заобикалят.

— Той не може вече да не говори. Обръчите са отслабнали и виждате, че капе от всички страни. Готов е!

Със сигурен, повишен глас, почти весело продължаваше да говори Хаим за всичко и за всекиго. Но изведнъж трепна, огледа се наоколо като пробуден, примига с двете очи, като даваше с това на събеседника си тайнствен и неразбираем знак, и без поздрав се отдалечи с бавни крачки, с наведена глава, като човек, който търси нещо, което не е изгубил.

А фра Петър продължаваше разходката си из Двора, до някой друг кръг, питаше се има ли някъде разумен човек и разговори и търсеше малко забрава и развлечение, както се търси лек.

Казахме вече и вярно е, че животът в Двора всъщност никога не се променяше. Но променя се времето и с времето — картината на живота пред всеки от нас. Започваше да се мръква по-рано. Появяваше се страх при мисълта за есента и зимата, за дългите ноци или дъждовните студени дни. И животът пред фра Петър беше винаги същият, но като някакъв тесен и все по-слабо осветяван коридор, който не се променя видимо, но за който се знае, че всеки ден става с един-

два пръста по-тесен. От това у арестантите се появяваха кратки, но непреодолими моменти на страх, на който се поддават и най-силните, поне за миг.

За тези дни фра Петър разказваше много. Той се повдигаше от време на време и се наместваше на възглавницата, загледан в снежната далечина и следейки спомена в дирята му, разказваше с понижен, но ясен глас:

„Виждам, продължи се това мое затворничество за права бога. Докато дружих с клетия Кямил и бях загрижен за него, някак по-малко мислех за себе си и за своята неволя. А сега не мога да се отърва от това. Подканям се сам към търпение, но търпението ми изневерява. Дълга нощ, още по-дълъг ден, а тежки мисли. Най-тежко ми бе, дето знам, че съм невинен, а нито ме разпитват, нито някой отвън ми съобщава нещо. Когато си помисля за това, кръвта ми нахлува в главата, та ослепявам и ми идва да викам с цял глас. Но се примирявам, търпя и се ям вътрешно и само се питам какво ли още ме чака. Всичко виждам, само изход не виждам. Няма с кого да поприказваш, а безделието те убива. Това ми е най-тежко. Не съм свикнал. Ни книги, ни инструменти. Разпитвах дали има някаква работа за мене: да се поправи воденичка за кафе, да се навие някой часовник. Каквото и да е. Защото аз съм от този еснаф. Но пазачът ме гледа и дума не отронва. Моля го да пита старейщината. На другия ден ми казва: «Стои си мирно и не споменавай вече за това!» И ми обръща гръб. Исках да се извиня, но той се обръща към мене и грозно ме измерва.

— То може някой да си набави скришом пила или длето, за да излезе по-лесно оттук, но сами да му ги дадем, това не може. Не си го измислил хубаво.

И като каза това, плю и си отиде. Останах като попарен. Исках да викам след него, че съм невинен и че дори не съм помислял за бягане. Сълзи ми бликнаха от срам. Сам не зная защо. Но като поразмислих, видях, че човекът има право. И яд ме беше повече на себе си, отколкото на него. Къде ми беше умът? Когато хората попаднат тук, където аз съм попаднал, никой не може да им вярва. А аз бях забравил къде съм!

И така, в безделие и тревога чакаш да мине денят и да дойде нощта, която минаваше още по-бавно.

Един ден пуснаха и двамата търговци от България и вместо на заточение те тръгнаха за домовете си. По обичай и за себап те ми подариха рогозката, на която лежаха. «Вземи — каза ми единият, — та и тебе слънце да те огрее.» И все си шепнат и обръщат глава настрана. Отидоха си като две сенки. Не смееха дори да се радват. Без тях ми стана още по-тежко. И въпреки всичките си грижи пак мисля за Кямил, за неговите разкази и за злата му съдба. Започна да ми се привижда.

Подраня така, още в зори, и едва дочакам да се отвори вратата. Изляза от оня смрад и онази теснотия, умия се на чешмата, па седна и се наслаждавам, докато още не е плъзнал народът от своите килии. А какво е разсъмването в Стамбул! Не може да се опише. Нито съм виждал такова нещо, нито ще го видя някога. (Като че бог е пожелал да даде цялата красота на врага!) Небето поруменее и слезе на земята; има от него за всекиго — и за богатия, и за сиромаха, и за султана, и за роба и арестанта. Седя си така, възхищавам се и пуша, ако има какво, а от тютюна все главата ми се замайва. Димът се носи около мене, а над мен се навежда Джем — Кямил, недоспал, блед, с насълзени очи. И аз разговарям с него просто, сърдечно, както никога не можах да му говоря, докато той беше тук и докато се виждахме, както бих разговарял с някой млад фратер от моя манастир, когато го нападне *taedium vitae*^[1]. Хващам го за раменете и го разстърсвам.

— Подранил си, зората си преварил! Съмна се, Кямил ефенди! Хей!

А той клати глава.

— За мен — казва, — е среднощ, а зора, все едно е. Няма разсъмване.

— Ама как няма, клетки братко? Не хули и не говори неразумни неща. Докато има мрак, ще има и съмване. Виждаш ли тая божия красота?

— Не виждам — казва той с наведена глава, а гласът му пресеква.

И на мен ми става жал за него и не зная какво да направя, за да му помогна. Около нас целият Прокълнат двор е облян от блясък.

— Хайде, клетки, не говори така и не си греша душата. Ще даде бог да оздравееш ти от своята болест и здрав и свободен, ще се нагледаш на щастие и на красота. А той само навежда глава.

— Аз — казва, — добри човече, не мога да оздравея, защото аз не съм болен, а съм си такъв, а от себе си никой не може да оздравее.

И все така говори какво ли не, заплетено и неясно, но тъжно; най-коравия човек да разплаче. Напразно го утешавам. Коря го бащински, че не вижда това, ксето е около него, а вижда, каквото няма. И право да си кажа, някак и за мене се помрачава ясното утро. И пак обръщам на шега. Вадя тютюн.

— Хайде да запалим по една и да тръшнем злото на земята. Бива ли?

— Бива — казва той по-скоро заради мене, — бива!

И взема да пуши, но кой знае къде е неговата мисъл. А пуши като с мъртва уста и ме гледа през сълзи нещастният Джем. Цигарата му изгасва.

Някъде някой викне (двамина се сбили) и ме сепва. Стресна се, а до мене няма никого. Цигарата ми е изгаснала, а ръката ми още е протегната. Та аз съм разговарял със себе си! Плаша се от лудостта като от заразна болест и от мисълта, че тук и на най-здравия човек с течение на времето започват да му се явяват видения. И почвам да се боря с тия мисли. Укорявам се, напругам се да си спомня кой съм и какъв съм, откъде съм и как съм дошъл тук. Повтарям си, че освен тоя Двор има и друг, различен сеят, че това не е всичко и не е завинаги И се мъча да не забравям това и да остана с тия си мисли. Но чувствавам как Двора, като водовъртеж, тегли човека към някакво тъмно дъно.“

И за най-коравия човек не е лесно да прекара деня и да чака мръкването с такива мисли; а денят не носи нито промяна, нито надежда. Само Хаим ако се приближи. Той се приближава всеки ден, но с него не може да се води истински разговор. Той, клетият, все по-дълбоко затъва в своите мрачни приказки и въображаеми страхове. Напразно фра Петър всеки път го пита не е ли чул нещо за Кямил. Нищо не знае и това вече не го занимава. Като че и не си спомня за младежа от Смирна. У него всичко кипи от други, нови страхове и обвинения, които разказва също така разпалено и с подробности, като че всичко сам е видял и преживял, но и тях също така бързо забравя. Изглежда, че в целия свят за него няма достатъчно черни новини,

неправди и страдания. Всичките той бързо преработва в себе си, разказва ги и забравя.

Дойде Хаим след цял ритуал от някакви „мерки“, сяда до „единствения човек, на когото тук може да се вярва“, а фра Петър се насилва да бъде весел, потупва го по рамото.

—Какво има, Хаиме, разтухо моя, какво ново има?

Но Хаим го гледа с втречения тъмен поглед на своите нееднакво поставени зеници и като че не чува неговите думи, казва с мрачен глас:

— Слушайте, не зная дали вие сте мислили за това, но на мен напоследък все повече ми се натрапва мисълта, че тук няма здрав човек с чиста памет. Вярвайте! Всеки е болен и луд: и стражарите, и арестантите, и шпионите (а почти всички са шпиони!), да не говорим пък за най-лудия, за Карагъоз. Във всяка друга страна на света той отдавна би бил в лудницата. С две думи, всички са луди освен вас и мене.

Гласът му трепереше. Това накара фра Петър да повдигне очи и да го погледне по-добре. Хаим беше станал още по-слаб, все така необръснат, със зачервени и сълзливи очи, като че дълго е седял край някакво задимено огнище. Главата му леко потреперваше, а гласът му беше сипкав и задъхан.

— Всички до един са луди, честна дума!

Фра Петър почувствува някакво неудобство и леки тръпки в тила. Стори му се за миг, че Прокълнатия двор наистина няма изход.

А така се случило, че същия ден той получил първата радостна новина отвън.

Разхождал се както всяка сутрин из двора. Двама млади арестанти, почти деца, се гонели, като правели кръгове около фра Петър и се криели зад него. Било му неудобно, но кръговете все повече се стеснявали. И преди да успее да се отдалечи от палавите момчета, единият от тях, както тичал, се прилепил съвсем до него, като към жив подслон, и фра Петър усетил как пъхнал в ръката му някаква сгъната хартия. Младежите продължили да тичат далече от него, а той, смутен и уплашен, се прибрал в дъното на двора. На хартията било написано по турски от непозната ръка: „Перкай ще бъде пуснат на свобода след ден-два.“

Неспокойно прекарал този ден и нощта след него. По всичко личало, че само фра Тадия може да бъде човекът, който е изпратил тая

вест.

А на сутринта наистина дойде пазачът и му каза да си прибере нещата и да се приготви за пътуване. Надвечер бе изведен и изпратен на заточение в Акра. Дори и да не беше сигурен, че бележката бе от фра Тадия, сега се увери в това, защото той никога нищо в живота си не бе предвидил точно.

Тази нощ от азиатския бряг, където трябваше да се съберат заточениците преди тръгване, фра Петър за пръв и последен път видя Цариград в цялото му величие и красота. Въздухът бе топъл и сладникав. И той се чувствуваше смутен и изгубен между двете десетки спътници. Нощ без звезди и месечина. А пред него на едната, цялата страна на мрачния хоризонт се издигаше вечерният Стамбул, приличен на фойерверк, който е спрял в полета си. Беше рамазан и по минаретата на всички джамии горяха лампички, които трептяха като правилни съзвездия над безбройните градски светлини. Повечето осъдени седяха с наведе и глави. Някои дори лежаха. Фра Петър гледаше известно време това, което през деня е Стамбул и което сега могъщо и предизвикателно се издига като искряща вълна към невидимото небе, в безкрайната нощ. (Колко нещо е трябвало, за да се запалят толкова лампи? Кой ще може някога да ги угаси?) Струваше му се, че тук няма място за Прокълнатия двор. И все пак той е някъде там, на един от малките тъмни хълмове, между гъсто пръснатите светлини. Уморен, той най-после се обърна на другата страна, към мрачния, мълчалив изток, но и тук, както там — на осветения край на хоризонта, — мисълта му бе за Прокълна тия двор. Тя тръгна с него на път и го придружаваше наяве и насън до Акра, през време на престоя му в Акра и след това.

— И в Акра видях и преживях много неща. Нещо съм ти разказвал, но има още да се разказва. Тук срещнах доста заточеници, от различни вери и народности, и виновни, и повечето невинни. Мнозина от тях бяха прекарали по няколко месеца в Прокълнатия двор и познаваха Карагъоз. А един млад човек от Ливан бе усвоил походката и гласа му, та се изпокъсвахме от смях, когато се разхождаше пред нас и викаше: „Какво казваш, хич ли не си виновен? Е, това е хубаво, на нас точно един такъв ни трябва!“ Това беше един дебел човек, аршин дълъг, два широк, с голяма обръсната глава и очила от дебело стъкло и целият някак направен от шегги и смях. Беше католик. А когато се

поопознахме и аз му казах кой съм и откъде съм, разбрах, че е много по-умен и по-опасен, отколкото се показва. Политик някакъв, изглежда. Шегува се, шегува, па току седне до мене и каже през смях: „Ах, добър е, добър е Карагъоз.“ Аз се чудя: „Как добър, да му се не види доброто!“ — „Не, не, той е тъкмо човек на мястото в днешно време“ — отговаря ми. А после ми каже със съвсем друг глас, на ухото: „Ако искаш да разбереш каква е някоя държава и какво е нейното управление, и какво е бъдещето ѝ, гледай да научиш колко честни и невинни хора в нея са по затворите, а колко злодеи и престъпници — на свобода. Това най-добре ще ти покаже.“ И всичко това ми казва като между другото, после веднага става и с ръце в джобовете ходи и вика като Карагъоз и всички ни размива. А сред тия шегии и смях аз винаги мислех за Кямил и мъчно ми беше, че няма с кого да разговарям за него. Защото, струва ми се, никога не ми е било толкова жал за някой човек.

Осем месеца остана фра Петър в Акра. И чак тогава, по застъпването на своите фратери и на някои видни турци, бе пуснат и се върна в Босна, точно по същото време, по което преди една година тръгна с фра Тадия Остоич, който през цялото това време остана в Цариград и тропа по всички врати да го освободи.

И тук е краят. Няма вече нищо. Само гробът между невидимите фратерски гробове, изгубен, както се губят снежинките в дебелия сняг, който се простира като океан и превръща всичко в студена пустиня без име и без признак на живот. Няма ни разкази, ни разказвания. Като че го няма и света, за който си струва човек да гледа, да ходи и да диша. Няма го Стамбул, нито Прокълнатия двор. Няма го и младежа от Смирна, който някога умря преди физическата си смърт, когато помисли, че би могъл да бъде нещастният султанов брат Джем. Нито клетия Хаим. Нито черната Акра. Нито човешките злини, нито надеждата и съпротивлението, които винаги ги придружават. Нищо няма. Само сняг и простата истина, че човек умира и отива под земята.

Така си мислеше младежът край прозореца, унесен за миг в спомените за разказите и осенен от мисълта за смъртта. Но само за миг. Най-напред слабо, а после по-живо, като при бавно събуждане, до съзнанието му все по-силно достигаха гласовете от съседната стая,

разнородният звук от металните предмети, които падаха тъпо върху купчината, и суровият глас на фра Миьо Йосич, който диктуваше описа на инструментите, останали от покойния фра Петър:

— По-нататък! Пиши: един трион от стомана, малък, немски. Един!

[1] Taedium vitae (лат.) — отвращение от живота. — Б. а. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.